

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого - педагогічний факультет
Кафедра загальної та вікової психології

Допущено до захисту

В. о. завідувача кафедри

_____Макаренко Н.М.

Реєстраційний № _____

« _____ » _____ 2024 р.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ
ВІЦІ

Кваліфікаційна робота

студентки групи ЗППм-23

ступінь вищої освіти магістр

спеціальності 053 Психологія

Кожині Софії Вячеславівни

Керівник: **Пінська Олена Леонідівна**

Кандидат педагогічних наук, доцент

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ___ Кількість балів

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг - 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Кожина Софія В'ячеславівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

ПІДПИС

ЗМІСТ

ВСТУП	4-7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В ПОЛІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ	8-27
1.1. Професійне самовизначення як життєва психологічна проблема особистості.....	8-14
1.2. Психологічні особливості професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці	14-21
1.3. Психологічні детермінанти професійного самовизначення осіб юнацького віку.....	21-26
Висновки до розділу 1.....	26-27
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ЮНАКІВ	28-41
2.1. Опис процедури та методів емпіричного дослідження.....	28-32
2.2. Аналіз результатів діагностичного етапу дослідження.....	33-40
Висновки до розділу 2.....	40-41
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА АКТИВІЗАЦІЇ ДЕТЕРМІНАНТ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В РАННЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	42-50
3.1. Опис корекційно-розвивальної програми.....	42-47
3.2. Результати впровадження корекційно-розвивальної програми активізації детермінантів професійного самовизначення юнаків.....	47-49
Висновки до розділу 3.....	50
ВИСНОВКИ	51-53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54-62

ВСТУП

Кардинальні зміни у всіх сферах буття українського суспільства, інтеграція у світовий економічний простір потребують формування якісно нового соціально-орієнтованого стилю мислення і поведінки, спроможних надати молодому українському поколінню можливість ефективно працювати в сучасних умовах військового конфлікту і реорганізації ринку праці. Тому неможливо залишити осторонь проблеми професійного самовизначення і професійної орієнтації в процесі підготовки конкурентоспроможного фахівця.

В умовах складних трансформаційних процесів у всіх сферах функціонування сучасного суспільства на перший план висувуються ідеї розкриття потенційних ресурсів майбутніх фахівців, здатних до професійної визначеності, професійного розвитку, активної адаптації на ринку праці, що актуалізує проблеми самовизначення особистості загалом та професійного зокрема.

Професійне становлення є складовою частиною, складною, тривалою фазою загального розвитку особистості. Становлення професіонала та пов'язане з цим професійне самовизначення – це складний, динамічний процес орієнтації особистості у професійно-трудоному осередку, формування індивідуального стилю життя, це - реалізація особистістю духовних і фізичних можливостей, творчого потенціалу, формування адекватних професійних намірів, реалістичного образу Я- професіонала та визначення власного місця у складній системі різноманітних відносин.

У процесі професійного самовизначення в центрі перебуває особистість з її індивідуальними та психофізіологічними особливостями, нахилами, здібностями, інтересами, професійними планами. Отже, професійне самовизначення видається як свідомий, активний, самостійний вибір людиною свого життєвого шляху, утвердження особистістю своєї позиції в

різноманітних проблемних ситуаціях на основі співвіднесення власних бажань, можливостей та вимог з боку оточуючих та суспільства в цілому.

Професійне самовизначення є необхідним чинником процесу становлення майбутнього фахівця вимагає комплексного науково-обґрунтованого розгляду та вивчення, тому актуальність проблеми та соціальний запит на її дослідження обумовили вибір теми нашої кваліфікаційної роботи **«Психологічні детермінанти професійного самовизначення особистості в ранньому юнацькому віці»**

Виходячи з актуальності тематики дослідження ми визначили за **мету**: виявити, теоретично обґрунтувати та практично перевірити психологічні детермінанти професійного самовизначення осіб раннього юнацького віку.

Для досягнення мети дослідження нами були визначені основні завдання:

1. Проаналізувати стан розробки проблеми професійного самовизначення в психологічній літературі.
2. Окреслити та проаналізувати дефініційне поле понять «самовизначення», «особистісне самовизначення», «професійне самовизначення», «самосвідомість», «інтерес», «рівень домагань» та узагальнити існуючі в психологічній науці підходи до їх вивчення.
3. Визначити, теоретично обґрунтувати та практично перевірити психологічні детермінанти розвитку професійного самовизначення особистості раннього юнацького віку.
4. Організувати та провести емпіричне дослідження психологічних детермінант розвитку професійного самовизначення юнаків.
5. Розробити комплексну корекційно-розвивальну програму активізації психологічних детермінант професійного самовизначення юнаків.
6. Проаналізувати результати дослідно-експериментальної роботи.

Об'єктом нашого дослідження є професійне самовизначення осіб юнацького віку, а **предметом** – психологічні детермінанти розвитку професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: положення про взаємовплив суспільства та особистості (І. Бех, Г. Костюк, В. Кремінь, С. Максименко, Н. Чепелева), теоретичні концепції самовизначення та саморозвитку суб'єкта діяльності (С. Максименко, Г. Костюк, Й. Боришевський, А. Журавльов, С. Кузікова, А. Маслоу, К. Роджерс), професійного самовизначення (Л. Федоренко, М. Корольчук, Д. Закатнов, К. Абульханова-Славська, Е. Зеєр, Є. Клімов, А. Маркова, О. Падалко); теорія самодетермінації (М. Боришевський, О. Киричук, В. Роменець, В. Сафін); особистісно-орієнтована концепція розвитку особистості (Г. Костюк, В. Рибалка, С. Максименко).

В ході виконання кваліфікаційної роботи були використані наступні методи дослідження: теоретичні: категоріальний, структурно-функціональний, аналіз, систематизація, узагальнення наукових даних; емпіричні: тестування, психолого-педагогічний експеримент; статистичні: методи математичної статистики на базі пакету новітніх статистичних програм (IBM SPSS Statistics 22.0.0. 0.), метод вірогіднісного розподілу (Т-критерій Сьюдента, F-розподіл Фішера, E-критерій Вілкоксона).

Еспериментальною базою дослідження став Криворізький ліцей № 4.

Для реалізації мети дослідження були використані наступні методики. У якості базових психодіагностичних методик було обрано наступні: 1) для вивчення рівня актуалізації сутнісних сил юнаків і юначок як суб'єктів життєтворчості у дослідженні було задіяно опитувальник «САМОАЛ» (О. Лазукіна в адаптації Н. Ф. Каліної); 2) для визначення ступеня вираженості ціннісних орієнтацій було задіяно методику ціннісних орієнтацій М. Рокича (в адаптації В. Ядова, Б. Круглова); 3) для визначення рівня проявленості смислових диспозицій до переліку методик була включена методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (в адаптації Є. Бажіна, К. Голинкіної). Обрані методики є валідними у вітчизняній психологічній науці, що доводить надійність використання даних психодіагностичних інструментаріїв.

Теоретична новизна роботи полягає у можливостях оновлення та поглиблення наукових уявлень про детермінанти професійного самовизначення юнаків. Результати дослідження можуть бути використані в подальших дослідженнях означеного феномену та при організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти.

Практичне значення магістерської роботи полягає в можливості використання результатів дослідження в консультативній роботі психологічної служби закладів загальної середньої освіти у процесі педагогічної взаємодії психолога та учнів старшої школи, а також можуть стати корисними для класних керівників під час виховної профорієнтаційної роботи.

Надійність та вірогідність дослідження забезпечувалися репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісного та якісного аналізу, використанням методів математичної статистики.

Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків з кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел який налічує 79 джерел, ілюстрована 4 рисунками, 2-ма таблицями, загальним обсягом 62 стор. (з них 53 стор. основного тексту).

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В ПОЛІ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ

На сучасному етапі творення незалежної, правової і демократичної України в умовах соціально-економічних, політичних, глобалізаційних і інтеграційних зрушень, суспільство потребує соціально та професійно активних, компетентних, мобільних і конкурентоспроможних фахівців, адже професійне самовизначення від психологічного новоутворення в юнацькому віці до набуття професійної компетентності стане для сучасної людини основою її професійного успіху. Підготовка такого фахівця значною мірою залежить від професійного самовизначення особистості - визначення людиною себе щодо прийнятих даним суспільством критеріїв професіоналізму, активній реалізації себе в житті, знаходження особистісних смислів в обраній, освоєній або вже виконуваній діяльності.

1.1. Професійне самовизначення як життєва психологічна проблема особистості

Насиченість сучасного життя соціально-політичними подіями останніх років зумовлюють особливу увагу до проблеми самовизначення особистості. Особистість із її неповторним духовним світом виступає в унікальній і самобутній формі як суб'єкт діяльності і спілкування, завжди була і залишається однією з найскладніших проблем пізнання людини. Категорія особистість у психології посідає одне з центральних місць у наукових дослідженнях і суспільній свідомості, своєрідний кістяк, що поєднує різні психічні процеси та властивості індивіда і надає його поведінці необхідну послідовність і стійкість. Особистість – це комплексна концепція, що відображає унікальні характеристики, риси, властивості та поведінку людини, які визначають її своєрідний стиль життя, спосіб сприйняття світу, поведінкові інтенції на зовнішні події та міжособистісні взаємини.

Дефініція особистість включає в себе різні аспекти, одним із яких є самовизначення, як усвідомлення нею своєї позиції, мети і сенсу життя, готовності до активної життєдіяльності на основі співвіднесення власних бажань, можливостей і вимог з боку оточуючих та суспільства [2].

Самовизначення особистості – це свідомий самостійний вибір людиною життєвого шляху і позицій, виявлення і впровадження у повсякденну реальність свого буття. Самовизначення грає конститутивну роль у формуванні особистості, є підґрунтям для цілепокладання та встановлення ключових векторів та орієнтирів власного життєвого шляху. Самовизначення - це процес визначення власних цінностей, переконань, ідентичності та життєвих цілей. Це активний крок у встановленні та реалізації власного потенціалу, що дозволяє особі зрозуміти, хто вона є, і які цілі важливі для неї в житті. Самовизначення є важливим аспектом особистісного розвитку та задоволення власних потреб та амбіцій.

Особистість, яка самовизначилась відповідає наступним критеріям: це – соціально зріла людина, яка володіє досить високим показниками інтелекту, фізичних сил, практичних умінь і навичок, необхідних для соціально спрямованої життєдіяльності, людина, яка дотримується прийнятих у суспільстві норм і цінностей, усвідомлює свої суб'єктивні якості і суспільні вимоги до себе, здатна нести відповідальність за свою діяльність і поведінкові реакції [43].

Стрижнем самовизначення є постановка особистістю життєвої мети та визначення цілей, що реалізується в різних значеннях: життєвому, особистісному, соціальному та професійному. **Життєве самовизначення** людини – це її особистий екзистенційний вибір, усвідомлене визначення загальнолюдських критеріїв сенсу життя, основа для цілепокладання і встановлення життєвих орієнтирів. Це специфічна форма суб'єктно-об'єктної взаємодії, в якій особистість виступає справжнім суб'єктом життєвого процесу, тобто свідомо включається в хід подій, опосередковуючи його творчим ставленням до життя і беручи на себе відповідальність за свої вчинки та дії як їх

автор [24]. Життєве самовизначення визначає психологію людини і ключова роль в ньому належить свідомості, тому воно нерозривно пов'язане з **особистісним самовизначенням** – цілісним уявленням особистості про себе (якою людиною хочу бути, як буду ставитись до інших людей, як оцінюватиму свої вчинки), знаходження свого образу «Я», визначення і прийняття себе щодо вироблених у суспільстві критеріїв становлення особистості і подальше знаходження оптимальних способів самореалізації у відповідності до них, формування ціннісних орієнтацій та особистісних смислів, своєї системи цінностей у моральному визначенні, здатність будувати життєві плани, готовність до свідомого вибору власної життєвої позиції. Особистісне самовизначення – це визначення себе стосовно суспільно прийнятих (і прийнятих даною людиною) критеріїв особистісного становлення й подальша дієва реалізація себе на основі цих критеріїв. Особистісне самовизначення формується раніше за професійне.

Соціальне самовизначення – це усвідомлена приналежність до соціальних груп і дотримання соціальних норм, визначення свого місця в системі соціальних відносин (ким хочу бути у суспільстві, яке місце хочу в ньому посісти), в соціальній структурі суспільства. **Професійне самовизначення** – це визначення людиною себе щодо вироблених у суспільстві критеріїв професіоналізму, свідомий вибір професії та справи життя, формування професійної ідентичності та визначення подальшого професійного розвитку [24].

Сьогодні Україна характеризується нестабільною ситуацією, яка охоплює значимі для кожної людини сфери життя. Зростання взаємозалежності сучасного людства, глобалізація та інтеграція всіх сфер суспільного життя, повномасштабне вторгнення, політичні, соціально-економічні зрушення – все це впливає на самовизначення людини, яке трансформується відповідно до нових викликів сучасності. Перед суспільством постає завдання не просто зберегти та зробити ефективною для розвинення потенціалу країні перспективну молодь, а й виховати її активною, включеною в соціальне життя

країни. Безперечним є той факт, що центральним моментом самовизначення людини є здійснення життєвого вибору, який конкретизується у професії.

Вибір професійної діяльності прямо впливає на подальший розвиток особистості та її діяльну співучасть із суспільством, бо саме у праці особистість цілком виявляє свої здатності. Саме трудова діяльність характеризує людину з тієї сторони, з якої вона себе виявляє через спілкування та взаємостосунки з оточуючим середовищем, як себе позиціонує та виявляє свою неповторність, як суб'єкт праці. Бути суб'єктом праці означає бути ініціатором власної активності у професійній діяльності [64].

В рамках нашого дослідження ми виокремимо саме професійне самовизначення, яке є досить тривалим процесом і головною метою якого є вибір майбутньої професії. В житті людини професійна діяльність посідає визначальне місце. Сучасне суспільство потребує самостійної та самодостатньої особистості, здатної до професійного розвитку, активної адаптації на ринку праці, що актуалізує проблеми професійного самовизначення. Означений феномен – це складний динамічний процес орієнтації особистості у професійно-трудоному середовищі, розвитку та самореалізації всіх можливостей людини, формування адекватних професійних намірів, перспектив, реалістичного образу себе як професіонала.

Про накопичений теоретичний та емпіричний багаж у розробці питань професійного самовизначення свідчить різне наповнення, різний зміст цієї дефініції, що є доказом того, що ця проблема перманентно залишається на вістрі наукових досліджень, є актуальною і затребованою сучасним суспільством. Феномен професійного самовизначення особистості є складним і багатоаспектним, його теоретичний і практичний аналізи досить широко представлені у вітчизняній та зарубіжній психології. У колі уваги науковців знаходяться ключові елементи означеної проблеми: теоретичні положення професійного самовизначення як динамічного процесу (Г. Костюк [35], К. Абульханова-Славська [1], Є. Кучеренко [39], Л. Оліховська [52], Є. Головаха [17], А. Кульчицька [40], О. Вітковська [16] та ін.); структурні компоненти

професійного самовизначення (З. Становских [68], І. Чечко [76], Н. Ошуркевич [55], О. Грінченко [20], О. Докуніна [24] та ін); психологічні детермінанти, умови та механізми професійного самовизначення (Л. Федоренко [72], Р. Кулаков [37], О. Вітковська [15], Т. Болкун [7], М. Ткаченко [70], К. Рапун [65], К. Полтавська [58], Н. Ляховченко [45], О. Серета [67] та ін.); вікова динаміка професійного самовизначення (О. Пінська [56], С. Чернишова [75], К. Варнавських [12], К. Гордійчук [18], А. Токар [71], І. Чорна [77], О. Коптева [34], А. Кульчицька [40], Г. Бондар [8] та ін.); формування адекватних професійних намірів щодо себе як професіонала (А. Левенець [41], Є. Кучеренко [39], Л. Федоренко [73], М. Пряжніков [62] та ін.).

Професійне самовизначення психологиня К. Абульханова-Славська розглядає як усвідомлення особистістю власної позиції, яка формується в системі міжособистісних стосунків, виокремлюючи при цьому активний характер ставлення людини (самодетермінація) до власної життєдіяльності. Вчена вважала самодетермінацію кардинальним чинником правильного вибору професії [1]. Цінним є напрацювання Є. Кучеренко, який окреслював професійну самовизначеність складним, тривалим процесом, який визначається подоланням особистістю суперечностей між професійними намірами й реальними здатностями, професійною спрямованістю й наявним рівнем здібностей [39]. О. Вітковська розділяє думку попереднього науковця і також вважає професійне самовизначення складним, цілісним, інтегративним, динамічним процесом в якому втілюються основні життєві цінності людини й конкретизуються всі аспекти її життєвого, особистісного та соціального самовизначення, процесом особистісного ставлення до професійної діяльності та до себе, як суб'єкта цієї діяльності, орієнтації особистості у професійно-трудоному середовищі, розвитку та самореалізації різноманітних можливостей людини через попереднє узгодження внутрішньо-особистісних цілей та здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації, формування відповідних цим можливостям професійних намірів та реалістичного образу «Я-професіонал» [15]. Психологиня окреслює професійне самовизначення, як

свідомою внутрішньою діяльністю, спрямованою на самореалізацію й особистісне зростання людини через усвідомлення своєї «реалізаційної спрямованості», прийняття рішень, що вказують вектор напрямку до самоактуалізації [16]. Л. Помиткіна, це складне явище розглядає через самопізнання своїх виняткових властивостей і якостей, через з'ясування власних «глибинних потягів і спрямувань» щодо оцінки своїх здатностей і здібностей, реалістичній відповіді собі самому на запитання «Що я хочу?» та «Що я можу?» [59, с. 152].

Ми, поділяючи думку, М. Пряжнікова будемо розглядати професійне самовизначення, як глибоко вмотивований, цілеспрямований процес самостійної й усвідомленої побудови стратегії професійного розвитку, фундаментом якої постає самоактуалізація як прагнення до всебічного вияву, розвитку, корекції власних особистісних можливостей для знаходження особистісного сенсу в трудовій діяльності і подальших життєвих професійних орієнтирів [62].

В контексті, що розглядається, слід звернути увагу на наукові доробки зарубіжних психологів. Дефініція «професійний розвиток» вперше з'явилась у роботах Е. Гінзберга та Дж. Херма, які вказували на те, що перші уявлення про майбутню професію спостерігаються ще у дитинстві, які потім підтримуються інтересами дитини, її нахилами та здатностями, тобто вибір професії – це не поодинокий акт, а тривалий процес протягом онтогенезу [цит. за 25]. Д. Бріджес та Р. Макліч в якості аналога поняття «особистісне самовизначення» використовували поняття «психосоціальна ідентичність», а вибір професії вважали головною справою всього життя [цит. за 25]. Різні підходи до психологічних детермінант професійного самовизначення були у зарубіжних дослідників: З. Фройд розглядав цей феномен у ракурсі підсвідомої структури основних потреб; американська представниця неофрейдизму К. Хорні головним чинником у професійному визначенні називала вплив соціально-культурних традицій суспільства; згідно теорії індивідуальності К. Роджерса, основною рушійною силою функціонування особистості є тенденція самоактуалізації, тобто потреба людини реалізувати всі свої природні потенційні здатності, адже

свобода самовизначення закладена в їхній природі; М. Рокіч вважав чинником професійної спрямованості систему ціннісних орієнтацій особистості, яка виступатиме мотивацією життєвої активності людини; А. Адлер розглядав самовизначення як безперервний рух людини у напрямку зростання, розвитку та досконалості [цит. за 25].

Професійне самовизначення – це процес і результат свідомого вибору особистістю свого власного професійного життя, певних відносин, поведінки, способу дій, шляхів та напрямів розвитку в умовах їх альтернативності. Ці завдання вона повинна вирішити за певний період часу і досягти балансу між своїми бажаннями та нахилами й потребами суспільства. Професійне самовизначення полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта певної професійної діяльності і передбачає самопізнання та об'єктивну оцінку нею власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійних намірів, професійно-важливих якостей і здатностей з вимогами, необхідними для оволодіння конкретною професією. Це продовжений у часі, динамічний і поетапний процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності (вибір професії, професійного навчального закладу, місця працевлаштування), яке відбувається через узгодження внутрішньо-особистісних та соціально-професійних потреб. Професійне самовизначення не тільки впливає на професійний складник життєдіяльності, а й може докорінно змінити життєвий шлях особистості загалом [19].

1.2. Психологічні особливості професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці

Стрімкий розвиток суспільно-економічних відносин призводить до зміни ідеалів, ціннісних орієнтацій, переоцінки цінностей взагалі усього населення країни. Особливо виразніші ці зрушення в молодих людей, зокрема в старшокласників. Одним з кардинальних завдань життєвого шляху кожної молодої людини є її професійне самовизначення, тобто прийняття рішення щодо

вибору майбутньої трудової діяльності, усвідомлення себе як суб'єкта конкретної професії. Основа професійного самовизначення, його каркас це - особистісне самовизначення людини, з її системою базових цінностей, ставлення до себе зокрема, і до життя в цілому. Самовизначення особистості в розрізі вибору професії розглядається вченими як процес і результат вибору особистістю власної позиції, цілей і засобів самоздійснення в конкретних обставинах життя [23].

Сучасний світ характеризується своєю динамічністю та мінливістю, соціальні, економічні, технологічні виклики, гіперінформатизація вимагають від кожної молодої людини вироблення продуктивної життєвої позиції, здатності ефективно вибудувувати власне буття при збереженні цілісності свого внутрішнього світу. Еволюційний перехід до сучасного інформаційного суспільства висуває нові вимоги до фахівців сучасному соціуму, в умовах змін потреб і структури ринку праці, потрібен соціально і професійно активний, мобільний і конкурентоспроможний фахівець. Сучасні вимоги ринку праці зосереджені на якості підготовки компетентних фахівців, подоланні розриву між рівнем теоретичних знань і практичних вмінь та навичок їх застосування, здатності застосовувати сучасні спеціальні знання з певної галузі виробництва. Саме тому вибір професії стає надзвичайно важливим етапом розвитку особистості [27].

Професійне самовизначення – складний структурно-динамічний процес набуття суб'єктом власної професійної ідентичності та сформованості його психологічної готовності до вибору майбутньої суспільно-значущої діяльності [48]. Професійне самовизначення – це не тільки процес, а й певний період життя, який необхідно розглядати у контексті всієї біографії людини.

Саме формування особистості як суб'єкта професійного самовизначення включає в себе усвідомлення праці як важливої цінності життя, усвідомлений вибір професії на базі виражених схильностей, здібностей, нахилів і намірів та передбачає наявність у людини ставлення до самого себе як до суб'єкта вибору професійного шляху та задоволеність цим вибором. Онтогенетично найбільш

сприятливі умови для професійного самовизначення створюються в ранньому юнацькому віці.

Психологічний зміст етапу юності пов'язується з інтенсивним розвитком самосвідомості та інтелектуальних здібностей. На перший план виходять соціальні проблеми необхідності вибору стратегії життєвої орієнтації, вирішення завдань професійного самовизначення і долучення до багатоаспектного життя суспільства.

Професійне самовизначення є основним психічним новоутворенням раннього юнацького віку (15-18 років), який припадає на навчання у старших класах. Саме в цей період інтенсивно розвиваються когнітивні процеси, абстрактне і логічне мислення, яке стає, порівняно з підлітковим періодом, більш організованим, послідовним, критичним і обґрунтованим, з'являється можливість оволодівати науковими способами пізнання з досить високим рівнем узагальнення, систематизації, абстрагування. Юнаки вже здатні встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, впевнено аргументувати свої думки, доводити свої погляди [49].

Цей період пов'язаний з розвитком самосвідомості, активного пошуку юнаком мети та сенсу власного існування, вирішення проблем власного майбутнього, різкою зміною внутрішньої позиції, позиціонуванням себе в складній системі трудових та соціальних відносин, коли зверненість у майбутнє стає визначальним вектором та головною спрямованістю особистості. Професійне самовизначення та набуття ціннісних орієнтацій стають центральною лінією довкола якої відбувається виявлення та розкриття власних інтересів, пошук свого місця в суспільстві, формування відповідальності за свій подальший життєвий шлях. У старшокласників інтенсивно формується внутрішня позиція дорослої людини, долається залежність від них та утверджується самостійність, розвиток пізнавальних та професійних інтересів, потреба у праці, здатність будувати життєві плани досягають свого апогею [18].

Важливими психологічними новоутвореннями в цей віковий період є відкриття цілісного «Я» - образу, усвідомлення та осмислення свого

внутрішнього світу, своїх психологічних якостей та можливостей, визначення власних життєвих позицій, здатність переходити від пізнання світу до його перетворення. Цей віковий період характеризується активним самотвердженням у житті, наявністю перспективного погляду на професійне самовизначення та пов'язаний із прийняттям особистісного рішення, найбільш відповідального та значущого в житті – вибір професії [75].

Усвідомлення юнаком властивостей і особливостей власного «Я», які є значущими для професійного визначення більшістю дослідників розглядається як полімотивований феномен, який детермінується рядом соціально-психологічних чинників. Є. Клімов акцентував свою увагу на тому, що при виборі майбутньої професійної сфери, індивід повинен враховувати свої бажання (чого він хоче), свої здібності (що він може) і потреби суспільства (що потрібно). Тому процес професійного вибору можна розглядати як взаємодію трьох чинників: «Хочу» (інтереси, бажання, потяги - емоційний компонент свідомості), «Можу» (нахили, здібності, уміння, професійно важливі якості – поведінковий компонент свідомості), «Треба» (знання, соціальний запит суспільства, кон'юнктура ринку праці – когнітивний компонент свідомості) [цит. за 56, с. 45].

Проблема життєвого вибору особливо загострюється у кризові періоди розвитку особистості. Під кризою розуміється переживання події чи ситуації через накопичення невирішених життєвих ситуацій. Кризою юнацтва науковці вважають перехід від одного провідного типу діяльності до іншого, від навчальної діяльності у підлітковому віці до навчально-професійної у юнацькому [58]. Зв'язок із соціальним оточенням в юнацькому віці відображує рівень розуміння соціальних норм, вміння взаємодіяти з іншими людьми. Молодь спрямована на розуміння своїх потреб та інтересів для подальшого вибору професії. Питання професійного самовизначення стає дійсно проблемним, бо, окрім вільного вибору майбутньої професії, юнаки, що знаходяться в кризі ідентичності, повинні враховувати зміни, які відбуваються на світовому рівні (глобалізація, реорганізація ринку праці в Україні, військовий

стан, статус біженця або внутрішньо переміщеної особи). Перед ними постає задача бути гнучкими, переосмислити свої цінності на тлі подій в країні та побудувати кар'єру, яка буде відповідати їхнім здібностям і уявленням [58].

Професійне самовизначення - складний, динамічний процес орієнтації особистості у професійно-трудоному середовищі, складноорганізована система взаємопов'язаних між собою компонентів. До компонентів професійного самовизначення відносять: **когнітивний** (передбачає процеси пізнання та самопізнання, в основі яких лежить рефлексія, що зумовлює інтеграцію суб'єктивних уявлень старшокласника про себе, тобто повнота уявлень про різноманітний світ професій, усвідомлення впливу зовнішніх й внутрішніх детермінант визначення майбутньої професійної діяльності, адекватне сприймання своїх знань, умінь, навичок, нахилів, задатків та розвинутих здібностей, тобто інтеграційне поєднання всіх уявлень про себе як суб'єкта професійної діяльності). Але молодь часто зустрічається із труднощами щодо реалізації цього компоненту, а саме: невмінням зіставити інформацію про вимоги до професії зі своїми когнітивними та індивідуально-типологічними особливостями, недостатнім рівнем розвитку ретроспективної рефлексії (аналізу й оцінки вже виконаної діяльності, що мали місце в минулому) та рефлексії теперішньої діяльності, низькою самооцінкою. Для вирішення цього когнітивного дисонансу їм потрібна допомога батьків, вчителів, психологів щодо розвитку навичок пізнання та самопізнання з метою розширення кола знань про професійне розмаїття регіонального ринку праці й видів освітніх послуг, формування рефлексивності та окремих видів рефлексії, формування адекватної самооцінки [8].

Другим компонентом професійного самовизначення є **емоційно-ціннісний** (передбачає усвідомлення випускником взаємозв'язку професійних і життєвих цінностей, задоволеність своїм професійним вибором та собою, усвідомлення майбутньої професійної діяльності як найголовнішої цінності свого життя, сформованість професійної мотивації та змога співставити мотивацію професійну зі своїми особистими життєвими ціннісними

орієнтаціями та мотивами, особистісне вдоволення професійним вибором). Але і тут можливі труднощі, які виявляються в надані переваги матеріальним цінностям, слабкою вираженістю орієнтації на самопізнання, осмислення своїх вчинків, низька зорієнтованість на розвиток своїх моральних чеснот та узгодження їх з моральними вимогами суспільства, низька зорієнтованість на прогнозування та передбачення можливих змін та варіантів подій. Але це також можна коригувати із допомогою соціального оточення, а саме: розвивати морально-ціннісну сферу та систему загальнолюдських, загальноприйнятих ціннісних орієнтирів, усвідомлення життєвих цінностей як базису професійного самовизначення та власної свідомої внутрішньої позиції, індивідуальних цінностей, смислів, поглядів і ставлень, розвивати професійний інтерес, позитивну емоційну настроєність на майбутню трудову діяльність, емоційну врівноваженість в цьому процесі, упевненість у собі, своїх силах, здатності та умінні для досягнення мети [24].

І третім компонентом професійного самовизначення вченні називають – **орієнтовно-поведінковий** (устремління юнака до самореалізації, його професійні настанови, уміння приймати рішення, створювати обґрунтовані професійні плани, здатність та уміння рішуче приймати рішення, раціонально його обґрунтовувати в реальних умовах буття, уміння планувати своє професійне майбутнє). З цим компонентом також можуть бути пов'язані протиріччя через чинники, що ускладнюють вибір професії, а саме: прийняття рішення при великій кількості альтернативних варіантів, недостатня усвідомленість власної відповідальності за вибір майбутньої професії, нав'язана професійна ідентичність (загальновідомо, що людина може стати професіоналом лише тоді, коли повністю ідентифікується з своєю професією і стане здатною виражати себе через власну діяльність), перебільшений оптимізм через мотив престижу професії, її значущості та цінності, недостатньо чітка окресленість професійних цілей. При достатній увазі з боку оточуючих дорослих ці протиріччя також розв'язувані, насамперед шляхом розвитку

прагнення до повної самореалізації при самостійності прийняття рішень, розвитку навичок професійного планування на довгострокову перспективу [58].

Тобто, рання юність – це сенситивний період формування світогляду взагалі і професійного, зокрема, період поєднання знань з почуттями, що і є ключовим при формуванні світоглядних настанов.

Професійне самовизначення, якщо підходити до нього, як до вибору, здійснюється і протікає, якщо розглядати його як процес під впливом внутрішніх (суб'єктивних, психологічних) і зовнішніх (об'єктивних, соціальних) чинників. Внутрішні фактори (психологічні) – це насамперед розуміння себе, адекватна самооцінка своїх здібностей, навчально-професійних досягнень, інтересів, рис характеру, особливостей темпераменту, пошук суб'єктом сенсу, розуміння і формування системи ціннісних орієнтацій, усвідомлення образу «Я» в контексті професійного самовизначення, усвідомлення того, що професійний вибір необхідно робити самостійно і в подальшому нести за це відповідальність, мотиви вибору професії, позитивне ставлення до неї, життєвий оптимізм, емоційна врівноваженість і адекватне сприймання невдач на шляху до професіоналізму. Джерелом формування цих складових є сам суб'єкт самовизначення, який проявляє соціальну активність (самодетермінованість) у процесі його взаємодії із соціумом. Зовнішні фактори відображають якість та кількість наявної профорієнтаційної роботи, отримання необхідної для професійного самовизначення інформації із зовнішніх джерел через засоби масової комунікації, кон'юктура сфер зайнятості, позиція батьків (гіперопіка, ліберальна позиція, нехтування) та поради друзів. При здійсненні самовизначення у професії слід враховувати всю лінійку цих детермінант, адже на цьому віковому етапі, найважливішому етапі дорослішання активно розбудовується модель власного майбутнього. Отже професійне самовизначення як самостійне і незалежне визначення життєвої перспективи й вибір майбутньої професії – найголовніше завдання розвитку в ранньому юнацтві.

1.3. Психологічні детермінанти професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці

Проблема професійного самовизначення особливо гостро актуалізується для випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які безпосередньо мають визначити своє професійне майбутнє. Для них професійне самовизначення постає визначальним компонентом конкретної соціальної ситуації розвитку.

Але, у контексті професійного самовизначення вважаємо за потрібне коротко схарактеризувати деякі конструкти, які входять до характеристики особистості і, які впливають на цей нелегкий вибір. Особистість – це цілісна сукупність соціальних властивостей людини, яка формується та зазнає змін протягом усього життя у результаті активної взаємодії із соціальним середовищем. Кожна особистість є унікальною і неповторною, саме в цьому виявляється її самоцінність, тобто глибоке внутрішнє відчуття своєї цінності, незалежно від зовнішніх досягнень чи визнання. Самоцінність – це система відносин із самим собою, яка передбачає безумовне прийняття себе таким, яким ти є і яка не залежить від зовнішніх факторів і обставин, це основа і кістяк особистості. Самооцінка – це протилежна система, яка має соціальний відтінок, це те, як людина оцінює себе, свої особистісні якості, свої можливості, спрямованість, активність, свої здібності, свої відносини із зовнішнім світом, іншими людьми, своє місце у соціальному оточенні і різних сферах життя. На неї можуть впливати різні фактори: ставлення оточуючих, особисті переконання, компетентність. Вона формується в процесі діяльності і міжособистісної взаємодії: через спостереження за собою, своїми вчинками, аналізом своїх почуттів і переживань, мотивів і вчинків, досягнень і невдач. Самооцінка визначає самосвідомість людини і змінюється впродовж життєвого шляху [54].

Самосвідомість – це рефлексорна свідомість, здатність людини усвідомити самого себе, своє «Я», потреби, інтереси, поведінку та своє буття загалом. Центральним компонентом самосвідомості є образ «Я», тобто система уявлень та знань людини про свої власні особливості, ознаки та якості. Психологи у самосвідомості виділяють три основні компоненти: «Я-ідеальне» -

це внутрішні мотиви, прагнення, бажання, мрії, цілі щодо майбутнього. Цей конструкт формує уявлення про те, до чого потрібно йти, щоби досягнути бажаного і саме як людина бачить себе у майбутньому, це і відображає рівень її домагань. «Я-минуле» - та частина життя людини, яка дає поштовх тому, як людина будує своє майбутнє. «Я- реальне» - це самонастанови, котрі пов'язані з тим, як людина сприймає свої актуальні знання, уміння, здібності, якими фактично володіє. Відмінність між «Я-реальне» та «Я-ідеальне» посередництвом «Я-минуле» постає важливим джерелом розвитку, самовизначення взагалі, та професійного самовизначення зокрема як процесу ідентифікації себе з певною професійною діяльністю, усвідомлення особистісних професійних цінностей, смислів і можливостей, який з урахуванням психологічних і соціальних факторів забезпечує вибір напрямку і динаміку процесу професійного становлення [20].

Аналіз і розуміння структури професійного самовизначення можливі через призму таких структур і сфер особистості, як емоційна, когнітивна та конативна, виділяючи три відповідні складові професійного самовизначення - **емоційну, когнітивну та поведінкову.**

Емоційний компонент складається з провідних настроїв людини, які асоціюються з її майбутньою професійною діяльністю, потреби індивіда, трудові мотиви, інтереси, ставлення до престижу професій і оцінка їх привабливості, ставлення до праці, задоволеність конкретною роботою в професії.

Когнітивний компонент розкриває раціонально-логічний зміст процесу самовизначення, включає оцінку здібностей і особистісних якостей людини, його життєві цілі, ціннісні орієнтації, рівень домагань, професійну спрямованість, рівень професійних знань, професійну самосвідомість, процес уявного визначення індивідом професійних норм і цінностей, а також себе і своєї позиції в них. У той же час, це і самооцінка своєї професійної компетентності, усвідомлене прагнення до професійного зростання і уявлення

про шляхи та способи його реалізації; вміння визначати професійні перспективи та плани на майбутнє.

Поведінковий компонент визначається професійними установками, диспозиціями, прагненням до професійної мобільності та безпосередньо актами прийняття рішень про вибір професії й візуально спостерігається у конкретних діях та вчинках, в динаміці кількісних та якісних результатів. Цей компонент забезпечує активність у реалізації поставлених професійних цілей і завдань і виявляє взаємозв'язок проблеми самовизначення і проблеми самореалізації [20].

Як зазначалося вище, психологічні характеристики старшого шкільного віку є оптимальними для процесу вибору майбутньої професії. Провідною діяльністю цього вікового періоду є навчально-професійна, а основним новоутворенням – самовизначення, потреба зайняти позицію дорослого, розуміння себе, свого місця та призначення в житті. Інтенсивно розвивається самосвідомість особистості як система поглядів на себе, починає складатись професійна самосвідомість «Я-професійне». Головною особливістю юнацького віку є перехід до дорослого життя та пов'язані з ним соціальне та професійне самовизначення, тому пошук детермінант цілеспрямованого професійного самовизначення учнів старшого шкільного віку є важливою психолого-педагогічною проблемою.

На основі аналізу напрацювань психологів з цієї проблематики, ми дійшли висновку про те, що професійне самовизначення особистості можливо лише при існуванні ряду психологічних передумов і визначили для себе, що такі провідні конструкти самосвідомості як інтерес до певної професійної сфери (емоційний компонент структури особистості) та рівень домагань (когнітивний компонент структури особистості) – виступають одними із необхідних психологічних детермінант професійного самовизначення особистості в ранній юності [16].

Інтерес до професії – це емоційно забарвлена система відношень, позитивне ставлення до певного виду праці, прагнення до пізнання та діяльності в обраній галузі, бажання самореалізуватись в ній. Прагнення до пізнання предмету праці і глибоке його вивчення сприяє переростанню інтересу у

схильність - бажання займатися певним видом діяльності, накопичуючи знання та удосконалюючи вміння й навички. Інтерес до певного виду діяльності є головним внутрішнім ресурсом вибору, нерідко займає визначальну позицію особистості у виборі певної професійної діяльності. Під впливом інтересу активізується весь психологічний світ людини: у процесі мислення глибше пізнається предмет, у пам'яті надовго зберігається те, що пов'язано з об'єктом інтересу, увага стає стійкішою, увага – різноманітнішою, а емоції – глибшими. Наявність інтересу до певної діяльності породжує схильності і стимулює розвиток здібностей, що зумовлює, в кінцевому підсумку, ефективну роботу в майбутній професійній діяльності [48]. На думку З. Становських, наявність інтересу відповідає стадії профільного самовизначення, на якій здійснюється первинний вибір професійної сфери, що йому відповідає [68].

Стійкий інтерес до професії проявляється через бажання детальніше пізнати предмет свого інтересу, повинен спиратися на інформаційну забезпеченість про основні особливості майбутньої професійної діяльності, адже інтерес, який ґрунтується на знаннях та позитивно емоційно забарвлений є одним із ключових факторів в професійному самовизначенні. Інтерес до професії пов'язаний з задатками, здібностями, нахилами особистості, мотивами, бо він спонукає до пізнавальної діяльності. Саме через інтерес реалізується «Хочу» як емоційний компонент свідомості, в ньому проявляється пізнавальна потреба та пізнавальна спрямованість на оволодіння професією. Саме тому, своєчасний вияв інтересів сприятиме професійному самовизначенню дітей раннього юнацького віку.

Другою психологічною детермінантою професійного самовизначення юнаків ми вважаємо рівень домагань особистості – прагнення людини до досягнення тих цілей, які він, на його погляд, може досягти. Рівень домагань тісно пов'язаний із самооцінкою людини, ґрунтується на ній. Важливо, щоб рівень домагань був трохи вище самооцінки, випереджав її, створюючи тим самим можливість для росту. Рівень домагань може бути адекватним (юнак обирає цілі і задачі, яких реально може досягти, і які відповідають його здатностям,

можливостям та умінням) або неадекватно завищеним чи заниженим. Завищений рівень домагань, коли юнак ставить перед собою занадто складні, нереальні цілі, саме в цьому віці часто висуваються завищені претензії, переоцінюються здібності, що об'єктивно може призвести до невдач, розчарування, фрустрацій. Занижений рівень домагань, навпаки, коли юнак обирає занадто прості, легкі цілі та задачі, хоча міг би досягти більш високих цілей. Як правило, таке можливе при низькій самооцінці, коли юнак не вірить у себе, низько оцінює свої здібності та можливості, відчуває себе «неповноцінним» [73].

О. Грабчак, визначаючи професійні домагання старшокласників як стійкі уявлення про те, чого вони можуть досягти у житті, яке місце у професійній діяльності повинні посісти, виділяє наступні їх рівні:

- адекватні професійні домагання (притаманні тим старшокласникам, які здатні правильно співвідносити власні можливості і здібності, критично оцінюють себе, свої успіхи і невдачі, ставлять перед собою реалістичні цілі і втілюють їх у життя);
- завищений рівень професійних домагань (проявляється у тому, що старшокласники мають хибні уявлення про себе, свої здібності і можливості, свою цінність для оточуючих);
- занижений рівень професійних домагань (характерний для невпевнених у собі старшокласників, які не можуть реалізувати свої здібності, надто критичні до себе, не ставлять перед собою складних цілей, а обмежуються вирішенням буденних задач [21]. Дослідниця встановила наявний детермінуючий взаємозв'язок між самооцінкою особистості та рівнем її домагань. Рівень домагань виступає вектором для юнака на вибір цілей і завдань, які для нього мають значення. Він формується на основі оцінки особистістю власних здатностей і можливостей, успіхів і невдач при виконанні низки завдань різного ступеня складності [21].

Отже, професійні домагання юнаків виступають динамічною моделлю бажаного майбутнього життєвого світу, в якому професійне самовизначення

грає кардинальну роль. Визначені нами детермінанти професійного самовизначення осіб раннього юнацького віку, а саме інтерес до певного виду та роду занять майбутньої трудової діяльності та рівень домагань юнаків стануть основою нашого подальшого експериментального дослідження.

Висновки до розділу 1

За результатами проведеного аналізу психолого-педагогічної літератури вивчення психологічних детермінант професійного самовизначення особистості в ранньому юнацькому віці можна підсумувати:

1. Підготовка професійно активного, конкурентоспроможного компетентного, фахівця значною мірою залежить від професійного самовизначення особистості - визначення людиною себе щодо прийнятих даним суспільством критеріїв професіоналізму, активній реалізації себе в житті, знаходження особистісних смислів в обраній, освоюваній або вже виконуваній діяльності.

2. Професійне самовизначення – це складний динамічний процес орієнтації особистості у професійно-трудоному середовищі, розвитку та самореалізації всіх можливостей людини, формування адекватних професійних намірів, перспектив, реалістичного образу себе як професіонала.

3. Проблема життєвого вибору особливо загострюється у кризові періоди розвитку особистості, тому професійне самовизначення є основним психічним новоутворенням раннього юнацького віку (15-18 років), який припадає на навчання у старших класах. Саме в цей період інтенсивно розвиваються когнітивні процеси, абстрактне і логічне мислення, яке стає організованим, послідовним, критичним і обґрунтованим, з'являється можливість оволодівати науковими способами пізнання з досить високим рівнем узагальнення, систематизації, абстрагування. Юнаки вже здатні встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, впевнено аргументувати свої думки, доводити свої погляди.

4. Професійне самовизначення - складний, динамічний процес орієнтації особистості у професійно-трудоному середовищі, складноорганізована система взаємопов'язаних між собою компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного та орієнтовно-поведінкового.

5. Аналіз і розуміння структури професійного самовизначення можливі через призму таких структур і сфер особистості, як емоційна, когнітивна та конативна, виділяючи три відповідні складові професійного самовизначення - емоційну, когнітивну та поведінкову.

6. На основі аналізу напрацювань психологів з цієї проблематики, ми дійшли висновку про те, що професійне самовизначення особистості можливо лише при існуванні ряду психологічних передумов і визначили для себе, що такі провідні конструкти самосвідомості як інтерес до певної професійної сфери (емоційний компонент структури особистості) та рівень домагань (когнітивний компонент структури особистості) – виступають одними із необхідних психологічних детермінант професійного самовизначення особистості в ранній юності.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ЮНАКІВ

2.1. Опис процедури та методів емпіричного дослідження

На основі теоретичних положень, описаних у першому розділі роботи було розроблено та здійснено емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення психологічних детермінант професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці. Дане дослідження було орієнтоване на ідентифікацію ключових психологічних факторів, які впливають на процес самовизначення

серед представників раннього юнацтва, із особливим акцентом на аналізі взаємозв'язків між особистісними якостями юнаків та їх професійними орієнтаціями в різних соціальних контекстах.

Процес емпіричного дослідження був організований у декілька взаємопов'язаних етапів:

1. Підготовчий етап. На цьому етапі була сформована вибірка дослідження і обрані методи для діагностики детермінант професійного самовизначення юнаків.

2. Діагностичний етап. Здійснено збір та обробка статистичних даних для оцінювання особистісних характеристик та професійних нахилів юнаків у контексті підбраного на попередньому етапі методичного інструментарію.

3. Аналітичний етап передбачав аналіз отриманих статистичних даних з використанням статистичних методів для виявлення основних психологічних детермінант, які можуть впливати на професійне самовизначення представників раннього юнацького віку.

4. Корекційний етап. На цьому етапі була розроблена та впроваджена корекційно-розвивальна програма активізації детермінант професійного самовизначення юнаків та юначок в межах роботи експериментальної групи.

5. Заключний етап передбачав повторну діагностику та аналіз даних в експериментальній групі порівняно із контрольною, а також оформлено результати дослідження і підготовлено висновки.

Експериментальною базою дослідження був Криворізький ліцей № 4, який передбачає навчання старшокласників. У якості респондентів було задіяно учнів 10-11-х класів у загальній кількості 40 осіб. З цих учнів у подальшому було сформовано дві групи з рівною кількістю учасників: 1) Експериментальна група (20 учнів); 2) Контрольна група (20 учнів). Первинне діагностичне дослідження проводилось з представниками обох груп, а робота по реалізації корекційно-розвивальної програми здійснювалась тільки з представниками експериментальної групи.

У якості базових психодіагностичних методик було обрано наступні: 1) для вивчення рівня актуалізації сутнісних сил юнаків і юначок як суб'єктів життєтворчості у дослідженні було задіяно опитувальник «САМОАЛ» (О. Лазукіна в адаптації Н. Ф. Каліної) [32]; 2) для визначення ступеня вираженості ціннісних орієнтацій було задіяно методика ціннісних орієнтацій М. Рокича (в адаптації В. Ядова, Б. Круглова) [32]; 3) для визначення рівня проявленості смислових диспозицій до переліку методик була включена методика діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (в адаптації Є. Бажіна, К. Голинкіної) [32].

На першому етапі нашого діагностичного дослідження було використано методика «САМОАЛ» (в адаптації Н. Каліної на основі робіт О. Лазукіної). Цей діагностичний інструмент спрямований на оцінку рівня самоактуалізації особистості, що вкрай важливо для вивчення процесів професійного самовизначення юнаків. Методика модифікована з урахуванням реалій сучасного суспільства та включає унікальні шкали, що дозволяють глибше зануритись в особливості особистісної самореалізації.

Процес діагностики за допомогою "САМОАЛ" розділений на кілька етапів: 1) Спочатку респонденти ознайомлюються з методикою та принципами вибору відповідей. Задача полягає в тому, щоб обрати твердження, яке найкраще відповідає їхньому внутрішньому світосприйняттю, при цьому реакції мають бути спонтанними та імпульсивними; 2) Подальше порівняння результатів з ключами дозволяє оцінити особистісні характеристики за різними шкалами, наприклад, цінностями, поглядами на природу людини, потребою в пізнанні, творчістю, саморозумінням та іншими (це дає змогу визначити загальний рівень самоактуалізації у відсотках); 3) Завершується діагностичний процес підрахунком балів за кожною шкалою, що допомагає розробити загальний психологічний профіль особистості. Ця методика є ключовою для аналізу зв'язків між самоактуалізацією та здатністю юнаків та дівчат до самовизначення в професійній сфері. Через детальний аналіз отриманих даних,

можна сформулювати рекомендації для підтримки юнаків у їхньому прагненні до самореалізації в майбутньому професійному житті.

Шкали опитувальника «САМОАЛ» охоплюють різні аспекти самоактуалізації особистості, включаючи орієнтацію в часі, що відображає здатність жити "тут і зараз"; ціннісні орієнтації, які визначають прихильність до високих ідеалів; погляд на природу людини, який відкриває оптимістичні чи песимістичні вірування; потребу в пізнанні, що вказує на бажання до навчання; творчість як індикатор новаторства; автономність для оцінки незалежності від зовнішніх впливів; спонтанність, яка розкриває природність поведінки; саморозуміння, що демонструє самосвідомість; аутосимпатію як знак самоприйняття; контактність, що вимірює здатність до побудови відносин; та гнучкість у спілкуванні, яка відображає адаптивність у соціальних інтеракціях. Ці шкали спільно дозволяють всебічно оцінити психологічний профіль особистості, її самоактуалізацію та потенціал для професійного самовизначення.

До переліку діагностичних методик була включена і методика «Ціннісні орієнтації» розроблена М. Рокичем, яка має значну вагу для психологічних досліджень, особливо у контексті вивчення професійного самовизначення та розвитку особистості. Вона дозволяє ідентифікувати основні цінності, які керують вибором людини у професійній сфері, та аналізувати, як особистісні переконання впливають на їхню життєву активність та взаємодії з соціальним оточенням. Це особливо важливо для розуміння мотивації, ставлення до роботи, особистих і професійних амбіцій.

Методика "Ціннісні орієнтації" передбачає рангування двох списків цінностей, що складаються з 18 позицій кожен: термінальних (кінцевих) та інструментальних (засобових). Термінальні цінності стосуються кінцевих життєвих цілей, таких як любов, свобода, щасливе сімейне життя, тоді як інструментальні цінності описують засоби досягнення цих цілей, наприклад, чесність, вихованість, самоконтроль. Респондентам пропонується впорядкувати цінності за значимістю для себе, що дозволяє оцінити як вони відносяться до

різних аспектів життя і яке місце ці аспекти займають у їхній системі цінностей. Виконання методики можливе як в індивідуальному, так і в груповому форматі, причому використання карток для рангування забезпечує більшу надійність результатів порівняно з аркушами паперу.

Методика вивчення рівня суб'єктивного контролю (РСК), базуючись на шкалі локусу контролю Дж. Роттера, є інструментом для оцінки, як індивіди переживають контроль над подіями у своєму житті. Ця методика включає розгляд інтернального та екстернального локусу контролю. Інтерналі вірять, що результати їхніх дій залежать від власних зусиль та вмінь, тоді як екстернали сприймають успіхи та невдачі як результат дії зовнішніх обставин та факторів, таких як випадок або вплив інших людей.

Люди з інтернальним локусом контролю зазвичай активні, відповідальні, здатні до самостійної роботи і часто виявляють високий рівень соціальної активності та успішність у навчанні. Вони схильні вважати, що наполегливість та особисті зусилля прямо сприяють їхньому успіху та задоволеності роботою.

В той же час, люди з екстернальним локусом контролю часто поведуться пасивно, залежно від обставин, можуть виявляти схильність до конформістської поведінки та відчувати менше задоволення від життя та професійної діяльності.

Методика дозволяє діагностувати індивідуальний локус контролю через анкетування, яке може проводитись як індивідуально, так і в групах. Включені у методику питання мають на меті виявити, наскільки людина відчуває контроль над різними аспектами свого життя, включаючи особисті досягнення, відносини, здоров'я, та сімейні стосунки. Відповіді аналізуються за допомогою ключів, які дозволяють обрахувати загальні та ситуаційні показники локусу контролю.

Методика вивчення рівня суб'єктивного контролю (РСК) відіграє ключову роль у реалізації теми нашої роботи, оскільки вона дозволяє глибше зрозуміти, як особистісні переконання щодо контролю впливають на професійне самовизначення. Вивчення інтернального та екстернального локусу контролю допомагає ідентифікувати, чи вважають індивіди, що їхні професійні

досягнення та кар'єрні вибори залежать від власних зусиль чи від зовнішніх обставин. Це розуміння критично важливе для розробки ефективних стратегій освіти та розвитку, які б сприяли зміцненню інтернальної позиції, підвищуючи тим самим мотивацію та задоволеність професійним життям. Знаючи свій локус контролю, молоді люди можуть краще планувати свою кар'єру, адекватно оцінювати власні можливості і більш відповідально ставитися до вибору шляхів досягнення професійних цілей.

Емпіричне дослідження професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці, яке було розроблено на основі теоретичних положень першого розділу, дозволило ідентифікувати ключові психологічні фактори, що впливають на цей процес. Організація дослідження включала декілька взаємопов'язаних етапів: від підготовчого, де була сформована вибірка і визначені діагностичні методи, до заключного, який передбачав повторну діагностику та аналіз даних. Особливо важливим було використання комплексу психодіагностичних методик для оцінки самоактуалізації, ціннісних орієнтацій, рівня суб'єктивного контролю та професійної визначеності, які дозволили детально аналізувати особистісні якості та професійні нахили юнаків.

2.2. Аналіз результатів діагностичного етапу дослідження

Кількісно-якісний аналіз даних було розпочато з інтерпретації результатів опитувальника «САМОАЛ» (в адаптації Н. Каліної). Статистичні дані за цією методикою представлені на рис. 2.2.1. і рис. 2.2.2.

Аналізуючи результати діагностики у контрольній та експериментальній групах, відмітимо, що розподіл даних у них був приблизно однаковий, що дає можливість задіяти ці групи у подальшій корекційно-розвивальній роботі. У контрольній групі тільки 25 % учасників показали високий рівень за шкалою автономності, 50 % - низький, а 25 % - середній. У експериментальній групі ці показники приблизно такі ж (20 % високий, 55 % низький, 25 % середній). Низькі показники у більшості респондентів свідчать про значні труднощі у формуванні незалежної особистості, що може ускладнювати вибір професії та становлення в соціальному середовищі.

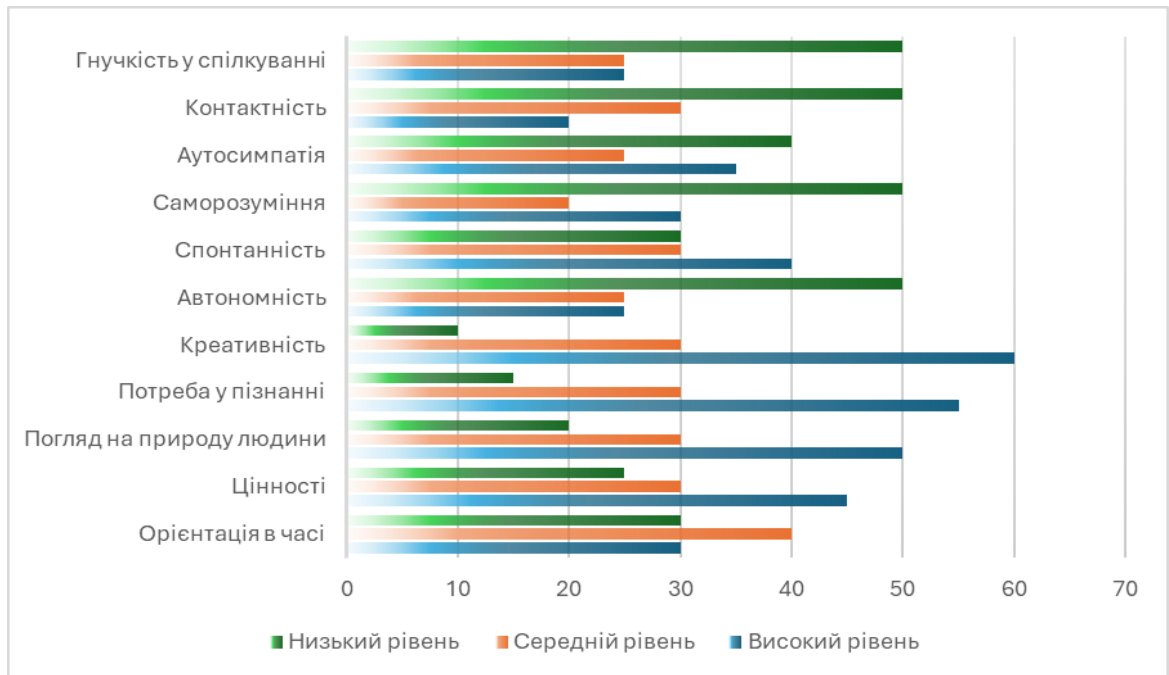

Рис. 2.2.1. Результати діагностики за методикою «САМОАЛ» (в адаптації Н. Каліної) для контрольної групи респондентів

За шкалою «саморозуміння» 30 % учасників контрольної групи мають високий рівень, проти 50 % з низьким та 20 % з середнім рівнем. У експериментальній групі 25 % демонструють високий рівень, 55 % - низький, і 20 % - середній. Отримані результати можуть вказувати на потенційні проблеми з самоідентифікацією та усвідомленням власних бажань юнаків і юначок, що є критичним для професійного самовизначення.

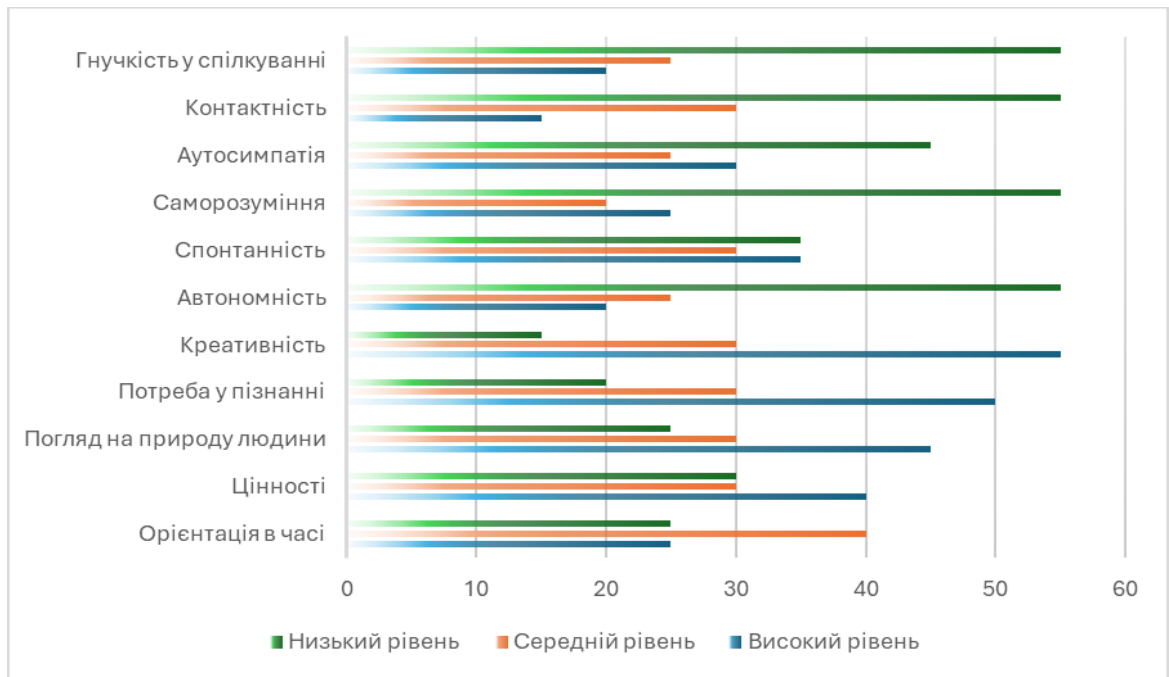

Рис. 2.2.2. Результати діагностики за методикою «САМОАЛ» (в адаптації Н. Каліної) для експериментальної групи респондентів

Не менш важливими шкалами для вибору майбутньої професії є шкали «контактність» і «гнучкість у спілкуванні». За шкалою «контактність» контрольній групі лише 20 % учасників мають високий рівень контактності, 50 % мають низький рівень і 30 % - середній. У експериментальній групі ситуація ще гірша: 15 % - високий рівень, 55 % - низький, і 30 % - середній. Ці дані вказують на ускладнення в створенні та підтримці стабільних соціальних взаємодій, які є ключовими для професійної адаптації та розвитку.

У контрольній групі за шкалою «гнучкість у спілкуванні» 25 % учасників мають високий рівень, 50 % - низький, і 25 % - середній. В експериментальній групі 20 % показали високий рівень, 55 % - низький, і 25 % - середній. Низькі показники гнучкості в спілкуванні можуть бути індикатором складнощів у адаптації до нових соціальних вимог та умов, що є важливим для успішного входження у професійне середовище.

Аналіз інших шкал опитувальника «САМОАЛ», таких як орієнтація в часі, цінності, погляд на природу людини, потреба в пізнанні та креативність, показав, що в обох групах (контрольній та експериментальній) більшість

показників перебувають в на середньому і високому рівнях. Це свідчить про те, що учасники зазвичай мають здорове ставлення до сьогодення, діляться цінностями самоактуалізації, позитивно сприймають природу людини та проявляють відкритість до нових знань і креативність. Високі показники за цими шкалами можуть вказувати на наявність певної основи для подальшого особистісного зростання.

Для визначення ступені вираженості ціннісних орієнтацій у емпіричному дослідженні було задіяно методика ціннісних орієнтацій М. Рокича (в адаптації В. Ядова, Б. Круглова) рис. 2.2.3.

Результати діагностики за методикою "Ціннісні орієнтації" М. Рокича виявились досить вказівними щодо особливостей ціннісних пріоритетів учасників з контрольної та експериментальної груп. Особливу увагу заслуговує той факт, що значна частина обох груп надавала перевагу таким цінностям, як "розваги", "свобода" та "впевненість у собі", що потенційно може вплинути на їх професійне самовизначення і розвиток.

Зокрема, в контрольній групі 45 % учасників вважали "розваги" важливою частиною свого життя, висловлюючи тим самим бажання віддавати перевагу менш вимогливим і більш розслаблюючим активностям. Цінність "свободи", яку високо оцінили 35 % учасників, може свідчити про бажання уникати обмежень або обтяжливих обов'язків, що не завжди корисно в професійному контексті, де часто важлива дисципліна та здатність працювати в рамках певних правил. Також 50% учасників виявили високий рівень "впевненості у собі", що може вказувати на самодостатність і потенційну замкнутість на власних переконаннях без бажання адаптуватися або розвиватися.

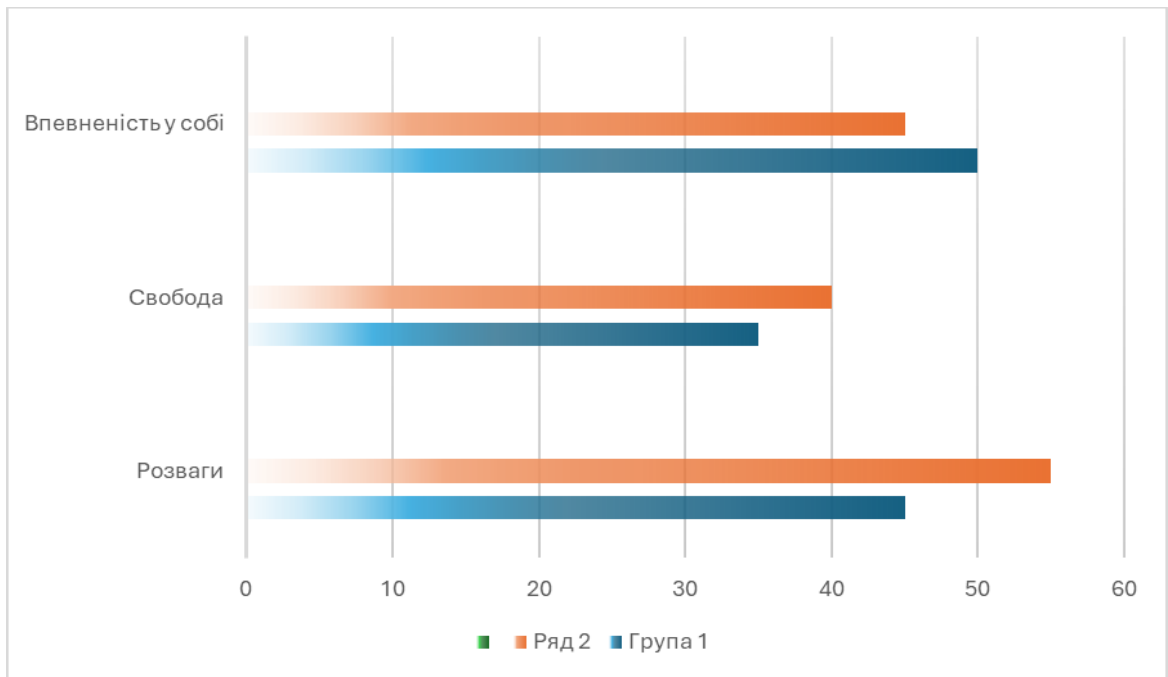

Рис. 2.2.3. Результати діагностики за методикою «Ціннісні орієнтації» М. Рокича

В експериментальній групі тенденції були аналогічні, але з дещо більш вираженою тягою до незалежності та розваг. Зокрема, 55% учасників надали високий пріоритет "розвагам", що може свідчити про ще більшу схильність до уникнення професійних зобов'язань. "Свобода" була високо оцінена 40% учасників, що може вказувати на те, що вони можуть мати труднощі з входженням у структуровані або ієрархічні професійні системи. Нарешті, 45% учасників висловили високий рівень "впевненості у собі", що, хоча і є позитивною рисою, може в деяких випадках перешкоджати відкритості до нових ідей або критичного переосмислення власних підходів та методів роботи.

Загальний висновок дослідження, що зосереджувалось на впливі ціннісних орієнтацій на професійне самовизначення молоді, підкреслює значний вплив особистісних цінностей на професійний розвиток та вибір кар'єри. Результати, отримані за методикою М. Рокича, виявили перевагу цінностей, які потенційно можуть не сприяти професійному самовизначенню. Зокрема, висока цінність приділялась таким аспектам, як "розваги", "свобода" та "впевненість у собі". Ці аспекти можуть ускладнювати процес інтеграції в

структуровані та вимогливі професійні середовища, де потрібні високий рівень відповідальності, здатність до командної роботи та готовність до професійного зростання.

Результати діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) серед юнаків виявили переважання екстернального локусу контролю, що може суттєво заважати їхньому професійному самовизначенню. Більшість учасників дослідження схиляються до думки, що їхні успіхи та невдачі залежать від зовнішніх обставин, таких як везіння, дії інших людей чи неконтрольованих ситуацій, а не від власних зусиль або рішень.

Результати діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) серед юнаків показують виражену тенденцію до екстернального локусу контролю, яка може ускладнювати їх професійне самовизначення (рис. 2.2.4.). Аналіз відповідей показав наступні результати: 65% учасників вважають, що їхні успіхи та невдачі переважно залежать від зовнішніх факторів, таких як везіння або дії інших людей; 20% юнаків висловлюють змішану думку, вважаючи, що хоча вони мають деякий контроль, зовнішні обставини все ж грають ключову роль; 15% респондентів мають виражений інтернальний локус контролю, переконані у тому, що власні зусилля та рішення є основними детермінантами їхніх досягнень.

Ці відсоткові співвідношення свідчать про потенційні перешкоди для ефективного професійного самовизначення та розвитку серед молодих чоловіків. Вищий відсоток екстернальності може спричиняти зниження мотивації до освіти та кар'єрного розвитку, оскільки юнаки можуть відчувати, що їх особистий внесок мало впливає на результат. З огляду на ці дані, важливо зосередитися на програмах, що сприяють розвитку внутрішньої мотивації та підвищенню відчуття особистісної ефективності.

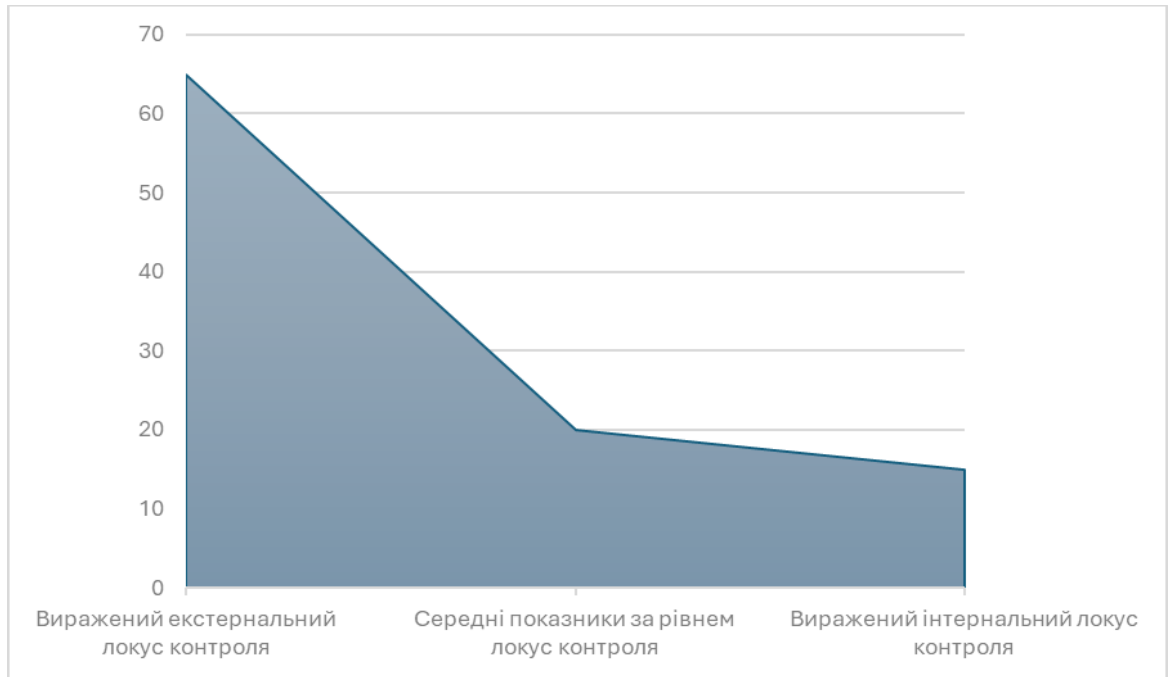

Рис. 2.2.4. Результати діагностики визначення рівня суб'єктивного контролю

Ця тенденція до екстернальності спричиняє менш виражену відповідальність за власні професійні досягнення та може підвищувати рівень тривожності та пасивності у професійних рішеннях. Юнаки з екстернальним локусом контролю менш схильні до ризикованих дій та інновацій, адже вони не вважають, що можуть значно впливати на результати своєї діяльності. Також вони можуть виявляти менше ініціативи та мотивації до навчання та розвитку своїх професійних навичок, оскільки не пов'язують особистісний внесок з потенційним успіхом.

Для детального аналізу результатів, зібраних під час емпіричного дослідження психологічних детермінантів професійного самовизначення юнаків, на етапі інтерпретації даних було використано методи математичної статистики, зокрема кореляційний аналіз Пірсона (див. Табл. 1). Обробка даних проводилась за допомогою програмного пакету SPSS Statistic, що забезпечило точність та математичну обґрунтованість визначення кореляцій між використаними шкалами діагностичних методик.

Отримані результати кореляційного аналізу між різними шкалами, задіяними у діагностичному дослідженні психологічних методик показали наявність значущих кореляційних зв'язків. Зокрема, високий рівень прямої кореляції ($r = 0.72$, $p < 0.01$) показали автономність та інтернальний локус контролю, що може вказувати на те, що високий рівень незалежності в особистісних характеристиках юнаків пов'язаний із вірою у власні зусилля та вміння як основні детермінанти життєвих успіхів та досягнень.

Креативність та потреба у пізнанні також продемонстрували значущу пряму кореляцію ($r = 0.68$, $p < 0.01$), що може говорити про те, що креативні юнаки мають високу мотивацію до навчання та здобуття нових знань. При цьому, було зафіксовано зворотню кореляцію між екстернальним локусом контролю та саморозумінням ($r = -0.63$, $p < 0.05$), показуючи, що юнаки з більшою схильністю приписувати вплив зовнішніх факторів на своє життя, мають нижчий рівень усвідомлення та розуміння власних бажань та потреб.

Спонтанність корелює з гнучкістю у спілкуванні ($r = 0.59$, $p < 0.05$), що ілюструє, як спонтанність у поведінці може сприяти більшій адаптивності та гнучкості у міжособистісних взаємодіях. Значний зворотний кореляційний зв'язок був виявлений між високим рівнем цінностей та екстернальним локусом контролю ($r = -0.65$, $p < 0.01$), підкреслюючи, що юнаки з вираженими цінностями менше схильні сприймати життєві події як зумовлені ззовні.

Отже, вивчення професійного самовизначення юнаків за допомогою обраних методик («САМОАЛ» О. Лазукіної та Н. Каліної, «Ціннісні орієнтації» М. Рокича, а також шкала локусу контролю Дж. Роттера) виявило ряд ключових психологічних детермінант, які впливають на їх здатність до самовизначення у професійному полі. Результати показали, що значна частина юнаків має екстернальний локус контролю, тобто вважають, що їхні професійні досягнення і вибори залежать від зовнішніх обставин, а не від особистих зусиль, що може обмежувати їхнє бачення можливостей для професійного розвитку. За методикою «САМОАЛ», значні проблеми в самоактуалізації і низькі показники автономності вказують на труднощі у формуванні незалежної особистості, що є

важливим для професійного самовизначення. Також низькі показники контактності і гнучкості в спілкуванні можуть створювати перепони для ефективної взаємодії в професійних колективах і адаптації до нових соціальних умов. За методикою М. Рокича визначено, що учасники схиляються до цінностей, таких як «розваги» і «свобода», що може вказувати на їх бажання уникати обмежень і відповідальності, необхідних у більшості професій.

Кореляційний аналіз даних підкреслює важливість автономності та інтернального локусу контролю ($r = 0.72$, $p < 0.01$) для професійного самовизначення юнаків, вказуючи на потребу в самостійності та внутрішній мотивації. Негативні кореляції між екстернальним локусом контролю та саморозумінням ($r = -0.63$, $p < 0.05$) виявляють проблеми в самоідентифікації, що вимагає психологічної підтримки.

Висновки до розділу 2

Емпіричне дослідження психологічних детермінантів професійного самовизначення юнаків було спрямоване на ідентифікацію ключових факторів, що впливають на формування професійних орієнтацій у ранньому юнацькому віці. Дослідження включало використання комплексу діагностичних методик, таких як опитувальник «САМОАЛ» для вимірювання самоактуалізації, методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича для аналізу ціннісних пріоритетів та шкала локусу контролю Дж. Роттера для оцінки рівня суб'єктивного контролю. Ці інструменти допомогли визначити взаємозв'язки між особистісними характеристиками та професійними інклинаціями учасників.

Діагностичний етап передбачав збір і аналіз даних про особистісні характеристики юнаків, що дозволив виявити низькі рівні автономності, саморозуміння, контактності та гнучкості в спілкуванні. Ці показники вказують на труднощі у формуванні незалежної особистості та соціальної адаптації, що є критичними для ефективного професійного самовизначення. Особливо значущим є високий відсоток екстернального локусу контролю,

який свідчить про переконання юнаків, що їхні досягнення та невдачі залежать більше від зовнішніх обставин, аніж від власних дій. За результатами методики М. Рокича значна частина учасників виявила перевагу до цінностей «розваги», «свобода», та «впевненість у собі», які можуть впливати на їхню професійну інтеграцію та адаптацію, оскільки такі цінності часто корелюють із бажанням уникнути структурованих або вимогливих професійних середовищ.

Результати емпіричного дослідження показали, що такі фактори, як низькі рівні автономності та високий відсоток екстернального локусу контролю, можуть значно ускладнювати процес інтеграції молодих людей у професійне середовище. Результати дослідження були покладені в основу корекційно-розвивальної програми і підтверджують необхідність розвитку цілеспрямованих стратегій, що сприяють зміцненню внутрішньої мотивації та професійної визначеності, відповідальності та адаптивності юнаків у широкому спектрі професійних контекстів.

РОЗДІЛ 3.

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА АКТИВІЗАЦІЇ ДЕТЕРМІНАНТ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ В РАНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

3.1. Опис корекційно-розвивальної програми

Програма активізації детермінант професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці була розроблена на основі результатів діагностичного дослідження. На основі діагностичних даних про низькі рівні самоактуалізації та автономії серед респондентів у основний блок програми були включено модулі, спрямовані на підвищення самосвідомості та самостійності юнаків і юначок. Сюди увійшли тренінги з цілепокладання, саморегуляції та управління особистісними ресурсами. Виявлені низькі рівні контактності та гнучкості в спілкуванні були пропрацьовані через тренінги комунікативних навичок та соціальної адаптації. Програма включала роботу в групах, рольові ігри та вправи на розвиток емпатії та взаєморозуміння.

На етапі розробки корекційно-розвивальної програми акцент був зроблений на інтеграції знань юнацтва про себе у поєднанні з їх професійними можливостями. Учасникам були запропоновані сесії з кар'єрними консультантами, профорієнтаційні воркшопи та зустрічі з фахівцями з різних галузей для розширення їх уявлень про професійні траєкторії. Програма також включала інструменти для самооцінки та рефлексії, дозволяючи учасникам відслідковувати власний прогрес у професійному самовизначенні та розвитку особистісних якостей, які були визначені в ході діагностичного етапу.

Головна мета корекційно-розвивальної програми активізації детермінант професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці полягала у сприянні формуванню та розвитку здатностей юнаків до усвідомленого вибору професійного шляху. Програма була націлена на підтримку юнаків і юначок у визначенні власних професійних інтересів, схильностей і компетенцій, що є критично важливим для їх подальшого особистісного розвитку та кар'єрного планування.

Корекційно-розвивальна програма включала серію тренінгових занять, що проводились у груповому форматі з представниками експериментальної групи. Протягом 10 тренінгових занять учасники мали можливість розвивати навички самопізнання та самоаналізу, вивчати різноманітні професії та освітні можливості, взаємодіяти з професіоналами різних галузей, приймати участь у рольових іграх та симуляціях професійної діяльності.

Серед основних завдань корекційно-розвивальної програми можна виділити наступні: 1) Підвищення рівня самоосвіти та саморозвитку (залучення учасників до активного дослідження власних можливостей і потенціалу); 2) Розвиток критичного мислення та здатності прийняття ефективні рішень (навчання юнаків аналізувати інформацію, зважувати аргументи і приймати обґрунтовані рішення щодо власного професійного майбутнього); 3) Формування професійної ідентичності (допомога учасникам у формуванні уявлень про своє місце у професійному світі та розумінні того, як їхні особистісні якості можуть бути реалізовані у вибраній професії); 4) Соціальна адаптація та інтеграція (підтримка учасників у налагодженні корисних соціальних контактів, розвитку комунікативних навичок та адаптації до соціальних вимог і очікувань).

Програма передбачала регулярне вимірювання змін у детермінантах через повторне діагностування та зворотний зв'язок від учасників. Це дозволило виявити зони успіху та потреби у подальших корекціях. По завершенні програми проводився аналіз, який порівнював початкові та кінцеві результати діагностики, щоб оцінити загальну ефективність програми в активізації детермінант професійного самовизначення.

Перевагою корекційно-розвивальної програми є її орієнтир на вікові особливості юнацтва і поєднання різних технологій проведення тренінгових занять для досягнення максимальних результатів роботи. Структура програми була узгоджена із загальними підходами до подібних програм (таблиця 3.1.1.).

Таблиця 3.1.1.

Структура корекційно-розвивальної програми

Тема 1 «Самопізнання»	
Мета	Вивчення основ самосвідомості та самопізнання
Очікувані результати	Учасники зможуть ідентифікувати свої основні особистісні якості та цінності.
Перелік основних впра і технік	"Дерево самопізнання" (візуалізація особистісних якостей); "Мапа цінностей" (ідентифікація та аналіз особистих цінностей)
Тема 2 «Самостійність і ініціативність»	
Мета	Зміцнення здатності до самостійних рішень і дій.
Очікувані результати	Учасники навчаться приймати обґрунтовані рішення без зовнішньої допомоги.
Перелік основних впра і технік	"Шлях до мети" (планування кроків до досягнення цілей); "Ситуаційні ролі" (ролеві ігри на вирішення проблем)
Тема 3 «Комунікативні навички»	
Мета	Розвиток умінь ефективної комунікації та взаємодії
Очікувані результати	Покращення вмінь учасників у спілкуванні та налагодженні контактів.
Перелік основних впра і технік	"Активне слухання" (тренінги на зосереджене сприйняття інформації); "Вираження себе" (техніки самовираження і асертивності)
Тема 4 «Самооцінка і самоцінність»	
Мета	Збільшення впевненості у своїх силах та можливостях.
Очікувані результати	Учасники стануть більш впевненими в собі і своїх діях.

Перелік основних впра і технік	"Стійка позиція" (вправи на стійкість і самоствердження); "Дзеркало" (вправи з самоприйняттям і підвищенням самооцінки)
Тема 5 «Емоційний інтелект»	
Мета	Розвиток здатності розуміти та управляти власними емоціями і емоціями інших.
Очікувані результати	Учасники зможуть краще управляти своїми емоціями в різних життєвих ситуаціях.
Перелік основних впра і технік	"Емоційний барометр" (визначення та аналіз емоційних станів); "Емоційний резонанс" (вправи на емпатію та співпереживання)
Тема 6 «Професійне самовизначення»	
Мета	Допомога учасникам у визначенні професійних інтересів та нахилів.
Очікувані результати	Учасники ідентифікують потенційні напрямки для своєї майбутньої кар'єри.
Перелік основних впра і технік	"Професійний компас" (аналіз схильностей та інтересів); "Інтерв'ю з фахівцями" (зустрічі з професіоналами для обговорення кар'єрних шляхів)
Тема 7 «Цілі і планування»	
Мета	Навчання учасників ефективного планування та встановлення життєвих цілей.
Очікувані результати	Учасники зможуть ставити та досягати особистісних та професійних цілей.
Перелік основних впра і технік	"Мапа цілей" (створення візуального плану досягнення цілей); "Кроки до успіху" (планування проміжних кроків до цілі)
Тема 8 «Розвиток критичного мислення»	

Мета	Стимулювання учасників до аналізу інформації та критичного осмислення ситуацій.
Очікувані результати	Учасники навчаться аргументовано обговорювати та оцінювати різні точки зору.
Перелік основних впра і технік	"Дебати" (організація дискусій на актуальні теми); "Аналіз кейсів" (розгляд та рішення проблемних ситуацій)
Тема 9 «Соціальна адаптація»	
Мета	Підвищення здатності учасників адаптуватися до соціальних змін та вимог.
Очікувані результати	Учасники розвинуть навички, які допоможуть їм легше інтегруватися в нові соціальні групи та середовища.
Перелік основних впра і технік	"Роль у групі" (ідентифікація та адаптація до різних ролей у групі); "Соціальний навігатор" (техніки адаптації до соціальних змін)
Тема 10 «Оцінювання та рефлексія»	
Мета	Підсумування навчання та оцінка особистісного росту учасників.
Очікувані результати	Учасники зможуть оцінити свої зміни та прогрес, визначити подальші напрямки розвитку.
Перелік основних впра і технік	"Рефлексивний журнал" (ведення щоденника особистісного росту); "Зворотний зв'язок" (групове обговорення досягнень та викликів)

Робота з юнаками у процесі реалізації корекційно-розвивальної програми активізації детермінант професійного самовизначення має свої специфічні особливості, які потребують урахування ряду психологічних аспектів. Юнацький вік характеризується пошуком ідентичності,

експериментуванням у соціальних ролях та формуванням світогляду. У зв'язку з цим, розроблена програма надавала достатньо простору для самовираження та самоосмислення, щоб юнаки могли експериментувати з різними професійними ідентичностями та життєвими цілями. Юнаки часто відчують потребу в автономії та контролі над власним життям. Методики, які дозволяють активну участь та самостійне прийняття рішень у навчальному процесі, можуть бути особливо ефективними. Важливо заохочувати їх до самостійного визначення цілей та розв'язання проблем.

Соціальні стереотипи можуть впливати на професійне самовизначення юнаків. Робота над руйнуванням гендерних та професійних стереотипів допоможе їм розширити спектр можливих кар'єрних шляхів та зміцнити впевненість у незвичних виборах. Врахування індивідуальних особливостей, інтересів та потреб є ключем до успіху в роботі з юнаками. Налаштування програми під конкретного учасника допомагає підвищити мотивацію і залученість, а також сприяє більш глибокому засвоєнню матеріалу. Юнаки часто краще реагують на активні форми навчання. Групові дискусії, ролеві ігри, інтерактивні проекти та змагання можуть сприяти кращому залученню та сприятливому сприйняттю навчального матеріалу.

3.2. Результати впровадження корекційно-розвивальної програми та психологічні рекомендації по активізації детермінантів професійного самовизначення юнаків

Результати впровадження корекційно-розвивальної програми, спрямованої на активізацію детермінант професійного самовизначення серед юнаків, показали значні зрушення у показниках експериментальної групи у порівнянні з даними, які були зафіксовані у контрольній групі.

Первинні статистичні дані в експериментальній групі показали, що низький рівень автономності мають 55 % респондентів. Після впровадження корекційно-розвивальної програми значення високого рівня автономності зросло до 40 %, середній рівень залишився незмінним, а низький знизився до 35

%. Це свідчить про підвищення самостійності та незалежності у прийнятті рішень серед учасників експериментальної групи.

Таблиця 3.2.1.

№	Показник	Дані до корекційної роботи	Дані після корекційної роботи
1	ВРА	20 %	40 %
2	СРА	25 %	25 %
3	НРА	55 %	35 %
4	ІЛК	15 %	35 %
5	ЕЛК	60 %	45 %

У питанні рівня локусу контролю, інтернальний локус контролю спочатку виявили у 15 % респондентів, зі змішаним – 25 % і з переважаючим екстернальним типом були 60 % юнаків. Після участі у тренінгових заняттях відсоток юнаків з високим інтернальним локусом контролю зріс до 35 % (збільшення на 20 %), що вказує на зміцнення віри у власні сили як потенційну детермінанту життєвих успіхів та досягнень.

Шкала креативності і потреби у пізнанні також показали позитивну динаміку. Високий рівень креативності було зафіксовано у 18 %, а після корекційної роботи він зріс на 38 %, тоді як потреба у пізнанні зросла з 22 % до 42 %. Ці результати свідчать про стимулювання мотивації до навчання та освоєння нових знань, що є ключовим для професійного самовизначення.

У контрольній групі, де корекційно-розвивальна програма не застосовувалась, значущих змін у психологічних показниках не було виявлено, що підтверджує ефективність впроваджених інтервенцій у експериментальній групі. Таким чином, дані свідчать про високу ефективність корекційно-розвивальної програми у покращенні психологічних детермінант професійного самовизначення юнаків та юначок.

На основі результатів емпіричного дослідження та впровадження корекційно-розвивальної програми, можна сформулювати ряд психологічних

рекомендації для активізації детермінантів професійного самовизначення юнаків.

1. Зміцнення інтернального локусу контролю. Організація тренінгів та воркшопів, які спрямовані на розвиток відповідальності та самостійності, допоможуть юнакам розуміти, що багато подій у їхньому житті залежать від особистих зусиль та рішень. Використання методик самооцінки та рефлексії для зміцнення віри в особисту ефективність та здатність впливати на події в своєму житті.

2. Підвищення автономності. Програми, які стимулюють розвиток незалежного мислення, критичного аналізу та здібності до прийняття рішень, допоможуть формувати здорову автономію. Заохочення до участі у діяльності, що вимагає самостійності і самоврядування, наприклад, проекти зі створення власних стартапів або соціальних ініціатив.

3. Розвиток креативності та пізнавальної активності. Залучення в освітній процес задач та проектів, що потребують творчого підходу та інноваційного мислення. Забезпечення доступу до ресурсів, які стимулюють пізнавальну активність, таких як інтерактивні музеї, наукові центри, технологічні лабораторії.

4. Заохочення саморозуміння та ідентичності. Програми самопізнання, що включають техніки глибокої рефлексії та самоаналізу, допоможуть юнакам краще розуміти свої бажання, цілі та прагнення. Робота з психологами та кар'єрними консультантами для формування здорової професійної ідентичності та підтримки в процесі самовизначення.

5. Стимулювання соціальної взаємодії та комунікативних навичок. Організація групових заходів, які сприяють розвитку навичок комунікації, побудови відносин та ефективної взаємодії з іншими. Тренінги з розвитку емоційного інтелекту та адаптивності, що допоможуть молоді краще адаптуватися до змінних умов сучасного професійного середовища.

Висновки до розділу 3

Корекційно-розвивальна програма активізації детермінант професійного самовизначення була спроектована з метою забезпечення комплексної підтримки у процесі формування професійної ідентичності та особистісного розвитку юнаків та юначок. Цілісний підхід, який включав десять взаємопов'язаних тем, сприяв розвитку ключових навичок та компетенцій, необхідних для ефективного самовизначення у сучасному світі. Хід впровадження програми продемонстрував її високу ефективність, що підтверджено позитивними змінами в особистісних якостях учасників, зокрема, у зростанні впевненості у собі, покращенні комунікаційних навичок, а також у здатності до самостійного прийняття рішень і планування свого професійного майбутнього.

Отримані статистичні дані після повторної діагностики демонструють ефективність корекційно-розвивальної програми з активізації детермінант професійного самовизначення серед юнаків. Значне підвищення автономності учасників експериментальної групи підкріплює висновок про позитивний вплив програми на зміцнення самостійності та впевненості у прийнятті рішень. Значно зросла і частка учасників із високим інтернальним локусом, що свідчить про зміцнення переконань у значущості особистих зусиль та компетенцій. Крім того, значні зміни відбулись і в рівнях креативності та пізнавальної активності, що засвідчує стимуляцію інноваційного потенціалу та освітньої мотивації серед учасників. У контрасті, в контрольній групі, де втручання не проводилось, суттєвих змін у психологічних показниках виявлено не було, що підтверджує значущість і необхідність реалізації корекційно-розвивальних заходів серед представників юнацького віку.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного емпіричного дослідження психологічних детермінант професійного самовизначення особистості юнацтва можна підсумувати:

1. Підготовка професійно активного, конкурентоспроможного компетентного, фахівця значною мірою залежить від професійного самовизначення особистості - визначення людиною себе щодо прийнятих даним суспільством критеріїв професіоналізму, активній реалізації себе в житті, знаходження особистісних смислів в обраній, освоюваній або вже виконуваній діяльності.

2. Професійне самовизначення – це складний динамічний процес орієнтації особистості у професійно-трудоному середовищі, розвитку та самореалізації всіх можливостей людини, формування адекватних професійних намірів, перспектив, реалістичного образу себе як професіонала.

3. Проблема життєвого вибору особливо загострюється у кризові періоди розвитку особистості, тому професійне самовизначення є основним психічним новоутворенням раннього юнацького віку (15-18 років), який припадає на навчання у старших класах. Саме в цей період інтенсивно розвиваються когнітивні процеси, абстрактне і логічне мислення, з'являється можливість оволодівати науковими способами пізнання з досить високим рівнем узагальнення, систематизації, абстрагування. Юнаки вже здатні встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, впевнено аргументувати свої думки, доводити свої погляди.

4. Професійне самовизначення – складно організована система взаємопов'язаних між собою компонентів: когнітивного, емоційно-ціннісного та орієнтовно-поведінкового.

5. Аналіз і розуміння структури професійного самовизначення можливі через призму таких структур і сфер особистості, як емоційна, когнітивна та конативна, виділяючи три відповідні складові професійного самовизначення - емоційну, когнітивну та поведінкову.

6. На основі аналізу напрацювань психологів з цієї проблематики, ми дійшли висновку про те, що професійне самовизначення особистості можливо лише при існуванні ряду психологічних передумов і визначили для себе, що такі провідні конструкти самосвідомості як інтерес до певної професійної сфери (емоційний компонент структури особистості) та рівень домагань (когнітивний компонент структури особистості) – виступають одними із необхідних психологічних детермінант професійного самовизначення особистості в ранній юності.

7. Емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення психологічних детермінантів професійного самовизначення старшокласників, засвідчило зв'язок між особистісними якостями та професійними нахилами юнаків і юначок. У дослідженні були задіяні відомі психодіагностичні методики, зокрема опитувальник «САМОАЛ» для аналізу рівня самоактуалізації юнаків, методика М. Рокича для оцінювання ціннісних орієнтацій та шкала локусу контролю Дж. Роттера.

8. Отримані статистичні дані дозволило детально дослідити взаємозв'язки між шкалами методик та ідентифікувати ключові фактори, що впливають на професійне самовизначення юнаків і юначок. Виявлено, що низькі рівні автономності та перевага екстернального локусу контролю можуть суттєво ускладнювати самостійне професійне визначення та адаптацію юнацтва у соціальному середовищі.

9. Кореляційний аналіз даних емпіричного виявив декілька ключових зв'язків між особистісними характеристиками юнаків та їхніми професійними орієнтаціями. Встановлено високу пряму кореляцію між автономністю та інтернальним локусом контролю ($r = 0.72, p < 0.01$), що підкреслює важливість самостійності та внутрішньої мотивації у процесі професійного самовизначення. Позитивний зв'язок було зафіксовано між креативністю та потребою в пізнанні ($r = 0.68, p < 0.01$). При цьому, негативні кореляції було зафіксовано між між екстернальним локусом контролю та саморозумінням ($r = -0.63, p < 0.05$), що вказує на проблеми в самоідентифікації серед тих, хто

схильний зовнішнім впливам диктувати своє життя. Отримані результати також підкреслюють значення гнучкості у спілкуванні та спонтанності ($r = 0.59, p < 0.05$) для соціальної адаптації та професійного взаємодії, а також виявили зворотний зв'язок між високим рівнем цінностей та екстернальним локусом контролю ($r = -0.65, p < 0.01$), що засвідчує конфлікт між особистісними переконаннями та зовнішніми впливами.

10. Результати повторної діагностики юнаків (після впровадження корекційно-розвивальної програми) демонструють її ефективність. У результаті, було зафіксовано значне підвищення автономності учасників експериментальної групи, зросла і частка учасників із високим інтернальним локусом контролю, що свідчить про зміцнення переконань у значущості особистих зусиль та компетенцій. Зміни відбулись і в рівнях креативності та пізнавальної активності, що засвідчує стимуляцію інноваційного потенціалу та освітньої мотивації серед учасників. У контрасті, в контрольній групі, де втручання не проводилось, суттєвих змін у психологічних показниках виявлено не було, що підтверджує значущість і необхідність реалізації корекційно-розвивальних заходів.

1. Абульханова-Славська К. О. Життєві перспективи особистості. Психологія особистості та спосіб життя. Москва, 1982. С. 137-145.
2. Арцишевська О. Сутнісний аналіз самовизначення людини. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Філософські науки, 2013. № 11. С. 9-12.
3. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки. Соціальна психологія, 2005. № 1. С. 3-13.
4. Барабаш Ю. Г., Позінкевич Ю. Г. Психолого-педагогічні основи вибору професії: навчальний посібник. Луцьк: РВВ «Вежа», 2003. 201 с.
5. Беганська І. Ю. Формування професійного самовизначення особистості. Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник, 2012. № 104. С. 302-309.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
7. Болжун Т. А. Чинники, що впливають на професійне самовизначення особистості. Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія, 2010. Вип. 16. С. 257-260.
8. Бондар Г. О. Психологічні аспекти професійного самовизначення старшокласників. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 92 с.
9. Браславська О. Активізація професійного самовизначення учнів у закладах загальної середньої освіти: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини. Умань, 2018. Вип. 1. С. 37-45.
10. Василик А. В., Вандоляк О. В. Передумови та проблеми професійного самовизначення і планування кар'єри молоддю в Україні. Соціально-трудові відносини: теорія та практика, 2018. № 1. С. 344-354.

11. Васильков В. М. Соціально-психологічні питання професійного самовизначення старшокласників у сучасних умовах. Педагогіка і психологія, 2000. № 3. С. 59-66.
12. Варнавських К. Проблеми професійного самовизначення молоді на сучасному етапі ринкових перетворень. Педагогіка і психологія, 2002. № 4. С. 109-115.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. Ред.. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
14. Вірна Ж. П., Іванашко О. Є. Життєвий шлях і соціальна зрілість особистості. International scientific and practical conference «World science: problems, prospects and innovations», 2021. № 12. С. 232-235.
15. Вітківська О. І. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості. Педагогіка і психологія, 2010. № 3. С. 171-179.
16. Вітківська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2002. 195 с.
17. Головаха Є. І. Життєва перспектива і професійне самовизначення молоді. Київ: Наукова думка, 1999. 144 с.
18. Гордійчук К. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. Психологія: реальність і перспективи: збірник наукових праць РДГУ. Рівне, 2019. Вип. 13. С. 43-50.
19. Гриценко Л. І. До питання забезпечення професійного самовизначення учнівської молоді в умовах освітнього округу. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. Вип. 4. С. 342-345.
20. Грінченко О. М. Когнітивні особливості професійного самовизначення студентів-психологів: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 2018. 233 с.

21. Грабчак О. В. Формування професійних домагань старшокласників у процесі профорієнтаційної роботи: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.07. Вінниця, 2012. 200 с.
22. Гуцан Л. Сучасні проблеми професійного самовизначення учнівської молоді. Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 24 листопада 2011р.). Київ: ПІК ДСЗУ, 2011. С. 40-48.
23. Данько О. В. Професійне самовизначення як предмет наукового дослідження у психології. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2012. Вип. 5. С. 34-39.
24. Докуніна О. М. Сутність та особливості особистісного самовизначення старшокласників. Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. Київ, 2011. Вип. 15. Кн. II. С. 72-79.
25. Загребнюк Ю. В. Теоретичні підходи до трактування поняття «професійне самовизначення» у вітчизняній та зарубіжній педагогіці. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. Вип. 50. С. 97-101.
26. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2012. 160 с.
27. Кам'янецька В. П. Професійне самовизначення старшокласників як чинник особистісного зростання. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Умань: Уманський державний педагогічний університет, 2023. 73 с.
28. Клибанівська Т. М. Професійна ідентичність: теоретичний аспект. Теорія і практика сучасної психології: збірник наукових праць. Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, 2020. Т. 2. № 1. С. 52-56.

29. Климчук О. М. Психологічні особливості професійного самовизначення студентів-психологів. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Київ: Національний авіаційний університет, 2021. 42 с.

30. Клімов Є. О. Психологія професійного самовизначення: навчальний посібник. Москва: Академія, 2004. 304 с.

31. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ: Інформаційне аналітичне агентство, 2012. 200 с.

32. Комінко С. Б., Кучер Г. В. Крайні методи психодіагностики: навчальний посібник. Тернопіль: Карт-бланш, 2005. 406 с.

33. Кон І. У пошуках себе: особистість і її самосвідомість. Москва: Політгиздат, 1984. 336 с.

34. Коптєва О. М. Особливості формування соціально-професійної зрілості в період ранньої юності. Наукові записки КДПУ, 2016. Вип. 147. С. 192-196.

35. Костюк Г. С. Роль професійного самовизначення в формуванні особистості. Питання професійної орієнтації учнів / упоряд. З. С. Нечипорук. Київ, 1971. С. 3-14.

35. Крохіна А. В. Роль професійного самовизначення у процесі становлення особистості. Вісник Київського інституту бізнесу та технологій, 2019. № 3(42). С. 19-24.

36. Кулаков Р. С. Особливості становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення: автореф. дис. ...канд.. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2013. 20 с.

37. Кучеренко Є. В. Професійне самовизначення особистості як динамічний процес. Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ: Генезум, 2009. Т. XI. Част. 2. С. 223-233.

38. Кучеренко Є. В. Професійне самовизначення особистості як психолого-педагогічна проблема. Науковий часопис НПУ ім. М. П.

Драгоманова. Серія: Психологічні науки. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. № 22(46). С. 230-237.

39. Кульчицька А. В., Мудрик А. Б., Федотова Т. В. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (18 травня 2015 р.) /за заг. ред.. Л. В. Засєкіної, А. В. Кульчицької. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2015. С. 41-46.

40. Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці: автореф. дис. ...канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 29 с.

41. Лупійко Л. В., Бунчук А. О. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. Актуальні проблеми теоретичної та консультативної психології: матеріали V Міжнародної науково-практичної інтернет конференції. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2021. Вип 2. С. 59-62.

42. Легун О. М. Сенс життя та життєве самовизначення особистості. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2013. Т. 7. Вип. 32. С. 99-108.

43. Ляшенко Р. О. Взаємозв'язок розвитку професійного самовизначення та самоактуалізації особистості. Професійна освіта: проблеми і перспективи, 2017. Вип. 12. С. 83-88.

44. Ляховченко Н. В., Петрук В. А. Аналіз факторів, що впливають на вибір майбутньої професії старшокласниками. Вісник Вінницького політехнічного інституту, 2014. № 4. С. 125-128.

45. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

46. Максименко С. Д. Прогнозування розвитку особистості як наукова проблема. Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету ім. В. О. Сухомлинського. Серія: психологічні науки. Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2010. Т. 2. С. 3-15.

47. Мартиненко О. О. Загальні особливості професійного самовизначення сучасних старшокласників. Психологія особистості, 2020. Вип. 16. С. 151-155.

48. Матвієнко Л. І. , Арманд К. В. Проблеми професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці. Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти. Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції (21 травня 2021 р., м. Київ). Київ:ДЗВО «УМО», 2021. С. 196-201.

49. Морін О. Л. Закономірності професійного самовизначення особистості. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, 2017. Вип. 21(2). С. 78-89.

50. Нікітіна І. В. Суб'єктивне самовизначення молодого людини в період повноліття. Київ: КНТ, 2008. 192 с.

51. Оліховська Л. П. Теретичні основи професійного самовизначення: психологічний аспект. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота, 2016. Вип. 2(39). С. 161-164.

52. Охріменко З. В. Профорієнтація як умова ціннісного професійного самовизначення учнів. Вісник Інституту проблем виховання НАПН України, 2021. № 11(1). С. 34-40.

53. Основи психології: підручник для студентів вищих закладів освіти / О. В. Киричук, В. А. Роменець, В. О. Татенко, І. П. Маноха, В. М. Пискун, Т. С. Кириленко, Т. М. Титаренко. Київ: Либідь, 1999. 632 с.

54. Ошуркевич Н. Генеза та сутнісний зміст професійного самовизначення особистості. Педагогічний процес: теорія і практика, 2018. № 4(63). С. 43-49.

55. Пінська О. Л. Психологічні аспекти професійного самовизначення в ранньому юнацькому віці. Актуальні проблеми психології в закладах освіти: збірник наукових праць / за наук. ред. Н. М. Токаревої, Ю. М. Карандишева, Т. В. Сенько [та ін.]; заг. ред. Н. М. Токаревої. Кривий Ріг: Вид-во Р. А. Козлов КДПУ, 2022. С. 39-50.

56. Петриченко Л. Професійне самовизначення особистості як психолого-педагогічна проблема. *Education. Innovation. Practice*, 2023. Т. 11. № 5. С. 52-58.
57. Полтавська К. В. Соціальна зрілість як чинник професійного самовизначення особистості юнацького віку. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Харків: Національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2023. 52 с.
58. Помиткіна Л. В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія. Київ: Кафедра, 2013. 381 с.
59. Психологія професійного самовизначення особистості / за ред. М. С. Корольчука. Київ: Київський національний торгово-економічний університет. Київ, 2018. 280 с.
60. Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика: науково-методичний посібник / О. В. Мельник та ін. Київ: «Четверта хвиля», 2009. Вип 1. 223 с.
61. Пряжніков Н. С. Теорія і практика професійного самовизначення: навчальний посібник. Москва: МГППІ, 1999. 97 с.
62. Панок І. В. Ціннісно-смілова саморегуляція як чинник життєвого самовизначення особистості студента: автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 2023. 23 с.
63. Радчук Г. К. Особистісне та професійне самовизначення як чинник професійного становлення особистості. *Вісник НАДПСУ*, 2012. Вип. 5. С. 47-52.
64. Рапун К. В. Механізми формування професійного самовизначення випускників закладів середньої освіти та шляхи їх моделювання. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Хмельницький: Хмельницький національний університет, 2022. 71 с.
65. Роменець В. А. Психологія творчості: навчальний посібник. 2-ге вид., доп. Київ: Либідь, 2001. 288 с.

66. Серета О. Ю. О особливості впливу соціально-психологічних чинників на професійне самовизначення старшокласників. Психологічний часопис: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України /за ред. С. Д. Максименка. Київ: Генезум, 2019. Т. V. № 11. С. 268-282.

67. Становських З. Л. Рефлексивні компоненти професійного самовизначення старшокласників: дис. ...канд. психолог. наук: 19.00.07. Київ, 2005. 271 с.

68. Титаренко Т. М. Природа вибору: шляхи самоорганізації особистості у її життєвому світі. Психологічні перспективи, 2001. Вип. 1. С. 67-76.

69. Ткаченко М. В. Чинники професійного самовизначення учнів як фактор самореалізації особистості. Освіта та розвиток обдарованої дитини. Київ, 2013. № 19. С. 70-78.

70. Токар А. В. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників із різним рівнем емоційного інтелекту. Київ, 2022. 109 с.

71. Федоренко Л. П. Ціннісний аспект професійного самовизначення старшокласників сільських шкіл. Проблеми сучасної психології, 2018. № 2. С. 144-150.

72. Федоренко Л. П. Психологічні детермінанти професійного самовизначення старшокласників. Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія: Психологічні науки. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. № 7(52). С. 143-149.

73. Формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності в умовах сучасного освітнього середовища: монографія / З. В. Охріменко, О. Л. Морін, А. М. Шевенко, Д. О. Закатнов, М. І. Піддячий: / за заг. ред. З. В. Охрименко. Кропивницький: Імекс ЛТД, 2022. 152 с.

74. Чернишова С. С. Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників. Кваліфікаційна робота на здобуття

освітнього ступеня «Магістр» за спец. «053»-психологія. Тернопіль: ТНТУ ім. І. Пулюя, 2023. 101 с.

75. Чечко І. І. Професійне самовизначення старшокласників в контексті профорієнтаційної роботи в закладах загальної середньої освіти. Проблеми сучасної психології, 2019. № 1. С. 146-152.

76. Чорна М. І. Психологічні особливості професійного самовизначення школярів. Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки. Львів: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 12. С. 157-163.

77. Щербакова І. М., Стадник Г. А. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навчально-методичний посібник. Суми: Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, 2012. 324 с.

78. Яновська Т. А. Психологічні особливості професійного самовизначення у підлітковому та юнацькому віці. Молодий вчений, 2017. № 4(44). С. 270-274.